

DEMİR ÇAĞ'DA KIRŞEHİR VE ÇEVRESİNİN SİYASAL GÖRÜNÜMÜ* POLITICAL LANDSCAPE OF KIRŞEHİR REGION IN THE IRON AGE

Veli ÜNSAL**

Öz

Kırşehir, Demir Çağı'nda Frig, Pers, Hellenistik ve Roma gibi uygarlıklara da ev sahipliği yapmıştır. Kırşehir ve çevresinde her ne kadar anıtsal Frig mimari eserlerine rastlanılsa da bölgede gerçekleştirilen kazı ve yüzey araştırmalarında bu döneme ait çok sayıda irili ufaklı yerleşme yerlerine, Frig çanak çömleklerine ve ileri bir işçilikle yapılan Frig metal eserlerine rastlanmıştır. Bir süre sonra ise Friglerin etkinliklerinin Kimmer toplulukları tarafından ortadan kaldırılması üzerine, bu topraklar Pers hâkimiyetine girmiştir. Kırşehir bu dönemle birlikte Anadolu'nun birkaç önemli bölgesinden biri olan ve Kapadokya adı ile anılan toprakların batıdaki kapısı olmuştur. Hellenistik dönemde adından az söz edilen Kırşehir, Roma dönemi ile tekrar bir canlanma sürecine girmiştir. Kırşehir ve çevresinin Demir Çağ siyasi tarihini ele almayı amaçlayan bu çalışma ile bölgede bu dönemde hüküm süren uygarlıkların hâkimiyetleri ve tarihi mirasları ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Frig, Pers, Hellenizm, Roma, Kapadokya, Demir Çağ.

Abstract

Kırşehir hosted the civilizations such as Phrygian, Persian, Hellenistic, and Romans in Iron Age. Although there is no monumental Phrygian architectural works in Kırşehir and its vicinity, numerous small settlements of this age, Phrygian pottery and metal works made with advanced craftsmanship have been found during the excavations and surface surveys in the area. After a while, the Kimmer communities suppressed the Phrygian activities and then the land come under domination of Persians. In this period, Kırşehir became a gateway to the west of the land called Cappadocia, one of the few significant regions in Anatolia. Kırşehir, which had made its marks in the Hellenistic period, became popular again in the Roman period. The study, which aims to discuss the political history of Kırşehir and its vicinity in the Iron Age, will examine the dominance and historical heritage of the civilizations ruling in the region in this period in detail.

Keywords: Phryg, Persian, Hellenistic, Roman, Cappadocia, Iron Age.

Giriş

Hitit İmparatorluğu yaklaşık olarak M.Ö. 1200'lerde son bulmuş, başkent Hattuşa ve birçok Hitit şehri yakılıp yıkılmıştı. Bunun üzerine büyük bir kaos ve kargaşa içine giren Anadolu'da siyasi birlik bozulmuştu. Hititlerin en büyük düşmanlarından biri olan Kaşkalar, tüm Orta Anadolu'yu ele geçirmişlerdi. Bir süre sonra, Kafkaslar yolu ile gelen halklar Doğu Anadolu'nun batı taraflarına, Balkanlardan gelen halklar Kuzeybatı Anadolu'ya ve güneyden gelen halklar ise Güneydoğu Anadolu'ya yerleşmeye başlamışlardı (Sevin, 2003: 194). Böylece Anadolu, M.Ö. III. bin yılın sonu ve M.Ö. II. bin yılın başındaki gibi istikrarsız bir döneme girdi.

Güneydoğu Avrupa boyları, Orta Anadolu kentlerini tahrip ederek, Asur sınırına kadar ilerlemişler ve Frig Krallığı'nın kuruluşuna kadar ilkel ve yarı göçebe bir yaşam sürdürmüşlerdir.

Ayrıca bu dönemde Orta Anadolu'nun güneyindeki kent isimleri günümüze kadar varlığını sürdürmesine rağmen, Frigler'in yoğun olarak oturduğu Orta Anadolu kent adları Grek döneminden öteye gitmez. Gerçekten Hitit kültürünün yoğun olarak yaşandığı Çorum, Yozgat, Tokat, Boğazköy, Alaca, Alishar, Konya ve Kırşehir gibi kent adlarının hiçbiri Hitit kökenli değildir. Bu durum Hititler ve Frigler arasında bir boşluğun olduğunu, Orta Anadolu'nun özellikle Kızılırmak yayı içinde kalan yörelerinin M.Ö. 750 tarihlerine kadar, yaklaşık 400 yıl boyunca terk edildiğini ya da göçebe kavimlerin etkisinde kaldığını gösterir. Nitekim bu yörelerde M.Ö. 750'lerden daha eskiye giden hiçbir arkeolojik kalıntı ele geçmemiştir (Akurgal, 1995: 139). Orta Anadolu'da ancak Frig dönemine gelindiğinde birkaç Frigce yazıt parçası ile

** Bu çalışma Ahi Evran Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimince Desteklenmiştir. Proje Numarası: FEF.A3.16.029. Finansal destekleri için Ahi Evran Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimine teşekkür ederiz.

** Doç. Dr. Ahi Evran Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı, Kırşehir

(Devries, 2006: 48; Brixhe, 2007: 150-151; Drew-Bear, 2007: 162 vdd) ve birde Luvice kurşun yazıtı (Akdoğan-Hawkins, 2009: 7-14; Akdoğan-Hawkins, 2010: 1-16) rastlanır.

Bütün bu gelişmeler bir döneme kesin olarak son verdi. Böylece Anadolu'da Tunç Çağı sona erdi ve Demir Çağı başladı. M.Ö. II. binin ortalarından itibaren, özellikle silah ve başka bazı aletlerin yapımında varlığına rastlanan demir, M.Ö. I. binin başlarında döneme adını verecek kadar yaygınlaşmıştır (Sevin, 2003: 195).

Anadolu'da bir süre devam eden karanlık ve istikrardan yoksun bu dönemden sonra, Doğu Anadolu'da Urartu, Batı Anadolu'da Lidya ve Orta Anadolu'da ise Frig krallıkları ortaya çıkmıştır.

Trak kökenli bir topluluk olduğu artık bilinen ve M.Ö. 13. yüzyılda Anadolu'ya gelen Frigler, bir süre Anadolu'nun kuzeybatısında oturduktan sonra Kırşehir ve çevresinin de içerisinde yer aldığı Orta Anadolu'ya yerleşerek M.Ö. 9. yüzyılda Gordion¹ merkez olmak üzere güçlü bir krallık kurmuşlardır (Sivas, 2007a: 14; Brixhe, 2007: 149). Anadolu'da Frig yerleşimlerine, güçlü bir krallık olarak ortaya çıktıkları tarihten yıkıldıkları tarih olan M.Ö. 7. yüzyılın ilk çeyreğine kadar, İç Batı ve Orta Anadolu'da yoğun olarak, kısmen de Doğu Anadolu'nun batı kısımlarında rastlanmıştır.

Kırşehir ve çevresinde her ne kadar anıtsal Frig mimari eserlerine rastlanmasa da bölgede gerçekleştirilen kazı ve yüzey araştırmalarında bu döneme ait çok sayıda irili ufaklı yerleşme yerlerine, Frig çanak çömleklerine ve ileri bir işçilikle yapılan Frig metal eserlerine² rastlanmıştır.

Frig Devletinin Kuruluşu ve Orta Kızılırmak Hâkimiyeti

Yaklaşık olarak M.Ö. 1200'lerde Hitit İmparatorluğu, aralarında Doğu Karadeniz'de oturan Kaşkalarınca bulunduğu istilacı topluluklar tarafından yıkılmıştır (Wittke, 2006: 12-13). Alacahöyük, Alışar ve Boğazköy kazılarında bu döneme ait yangın tabakaları, bu istilaların ne derece etkili olduğunu kanıtlar niteliktedir. Söz konusu istilaların sonucu olarak Orta Anadolu'da karanlık bir döneme girilir. M.Ö. 8. yüzyılda bu karanlık dönemin sona ermesiyle birlikte ise merkezi Gordion olmak üzere Frig hâkimiyeti görülür (Sevin, 1982a: 253;).

Yazılı kaynaklar ve Frig yayılım alanı içerisinde gerçekleştirilen kazılardan, Frigler hakkında bilgi edinmekteyiz. Frigler hakkında bilgi veren yazılı kaynaklar Asur, Urartu, Geç Hitit vesikalaları ve Antik Yunan kaynaklarıdır (Devries, 2006: 44). Arkeolojik malzemeler ise önemli Frig yerleşmeleri olan Pazarlı ve Gordion'da gerçekleştirilen kazılar sonucu ele geçmiştir (Memiş, 1989: 87).

Anadolu'ya Balkanlar yoluyla M.Ö. II. binin sonlarında (M.Ö. 1200'ler) geldikleri kabul edilen Frigler'in (Voigt, 2006: 30; Devries, 2006: 43) bu tarihlerde Kızılırmak'ın batısındaki ilk yerleşimleri hakkında pek bilgi olmamakla birlikte, M.Ö. 8. yüzyıl Asur kayıtlarında isimlerine rastlanan ve Anadolu'ya Kafkaslardan geldiklerine inanılan Muşkilerin Orta Fırat Havzasındaki varlığı bilinmektedir. Bu durum Friglerle ilişkilendirilen Muşkilerin M.Ö. 9.-8. yüzyıllar arasında batıya doğru yayılmış olduklarını gösterir. Bu yüzyıllar arasında Muşki ülkesinin Geç Hitit Şehir Devletlerinden Tabal'ın kuzeybatı ve kuzeydoğusunda, Urartu'nun batısında ve Kızılırmak kavsinden Malatya'ya uzanan bir bölgede olduğu kuvvetle muhtemeldir (Sevin, 1982a: 253; Sevin, 2003: 239).

Asur kaynaklarında Muşkiler olarak rastlanan kavmin Friglerle ilişkilendirilmesi söz konusu olmasına rağmen, Frig³ ve Muşki isimleri arasında bir benzerlik yoktur. Ancak Asur kralı II. Sargon'a ait bir yazıtta Midas için geçen Mita ifadesi, bu adın Midas'ın Asurcası olduğu fikrini verir. Ayrıca yine II. Sargon'a ait bir başka yazıtta Midas'ın Asur'la barış yaptığı ve haraç ödediği de vurgulanır (Devries, 2006: 49). Bu ilişkiler çerçevesinde Frig-Muşki eşitliğine temkinli yaklaşılması gerekmektedir (Genz, 2007: 138). Çünkü bu kral zamanına değin Frig adından hiç söz edilmemiş olmasının yanında Muşkilerden de ayrı topluluklar olarak bahsedilmiştir. Ancak şurası bir gerçektir ki doğuda bu gelişmeler yaşanırken, M.Ö. 8. yüzyılın sonlarında batıda Midas'ın krallığının yükselişi Anadolu'daki en önemli siyasal gelişmedir (Sevin, 1982a: 254-255).

Antik kaynaklara göre, Frig Devleti'nin ilk kralı, Gordion'a adını vermiş olan Gordios'tur (Sivas, 2007a: 10). Bu kral ve dönemin siyasal olayları konusunda bilgi yoktur. Ancak arkeolojik kazılar Frigler'in Gordion'a M.Ö. 9. yüzyılın ortalarında, yaklaşık olarak M.Ö. 850-800 yıllarında yerleştiklerini göstermiştir (Sivas, 2007b: 77). Bu dönemde Gordion'da görülen anıtsal mimari bunu kanıtladığı gibi Gordion'un artık Frigler'in başkenti olduğu fikrini akla getirir (Devries, 2006: 44; Sevin, 1982a: 255).

¹ Gordion kazıları, Frigler için önemi ve şehrin arkeolojisi hakkında ayrıntılı bilgi için bk., (Voigt, 2007: 65-76; Young, 1981; Sams, 2007a: 49-58).

² Anadolu'nun geneline yayıldığı bilinen Frig Fibulalarına Kırşehir ve Nevşehir Arkeoloji Müzelerinde de rastlanmıştır. Kırşehir Arkeoloji Müzesinde bulunan Frig Fibulaları kısa bir süre sonra tarafımızdan yayımlanacaktır. Hacibektaş ve Nevşehir Arkeoloji Müzelerinde yer alan Frig Fibulaları ise bir süre önce yayımlanmıştır. Bk., Ünsal-Salman, 2013: 79-86.

³ Friglerin kökeni konusunda detaylı bilgi için bk; Drews, 1993: 9-26; Mallory, 1989: 30 vdd; Carrington, 1977: 117-127

Gordios'tan sonra Frig tahtına Midas geçmiştir. Asur kaynaklarına göre, M.Ö. 718-709 arasında tahtta kalan (Devries, 2006: 44; Sevin, 2003: 240) bu kral Frig Krallığının sınırlarını batıda Ege kıyılarından doğuda Kızılırmak'ın doğusuna kadar genişlettikten sonra Yunanlılarla bir takım ilişkiler içerisine girmiştir (Sevin, 2007: 194). Batılı kaynaklara göre Frig Devleti'nin en güçlü kralı Midas'tır. Yunanlılarla iyi ilişkiler içerisinde olan Midas bu iyi ilişkiler çerçevesinde tahtını Orta Yunanistan'daki Delfoi Apollon Tapınağı'na yollamıştır (Herodotos I, 14). Bundan başka Midas'ın Kyme kenti kralı Agamemnon'un kızı ile evlenmiş olması, M.Ö. 8. yüzyılın son çeyreğinde Frigler ile Batı Anadolu'daki Yunan kentleri arasındaki iyi ilişkilerin devam ettiğini de göstermektedir (Barnett, 1973: 428; Sams, 2007b: 60). Ayrıca Frigler'in Yunanlılarla gerçekleşen bu ilişkileri M.Ö. 700'lerde Gordion'da ele geçirilen Yunan çanak çömlekleri ve Anadolu'nun batısı ile Yunanistan'da ele geçen Friglerin tunç ve demir buluntularıyla doğrulanmıştır (Sevin, 1982a: 255; Tekin 1998a, 69; Conka, 2006: 57).

Frigya ülkesi Anadolu'nun en eski ve en işlek yollarının kavşak noktasında kurulmuştur. Bu yol aracılığı ile Ege kıyıları, Doğu Anadolu ve Suriye üzerinden Kuzey Mezopotamya'ya bağlanıyordu. Bu yol, birçok coğrafyayı birleştiriyordu. Bir görüşe göre, Frigya toprakları hem bu anayolun bağlantısını sağlıyor hem de Friglere komşularının gözünde itibar sağlıyordu (Sevin, 1982a: 248). Batı Anadolu kıyılarından başlayıp, Güneybatı İran'a kadar ulaşan ve Pers kralı I. Darius tarafından geliştirilen bu yol Herodotos tarafından Kral Yolu olarak adlandırılmıştır (Herodotos V, 52). Bu konumuyla Frigya ülkesi ulaşım ve ticaret bakımından Ege ile Önasya arasında bir düğüm noktasını oluşturmaktaydı. Bu stratejik konum ülkenin siyasal örgütlenmesine de etkide bulundu. Frigler'in güçlü bir siyasal yapı olarak adını duyurmaya başladığı M.Ö. 8. yüzyılın ikinci yarısı, aynı zamanda Doğu Anadolu'daki Urartu Krallığı'nın Anadolu ticaret yollarını egemenliği altına aldığı zaman dilimidir. Kuzey Suriye limanları, Kuzeybatı İran, Kafkasya ile İç ve Doğu Anadolu mallarının Batı'ya dışsattımının durduğu bu dönemde, Batı dünyası ile ticaret Anadolu kervan yolları üzerinden gerçekleşmeye başlamıştır. Nitekim başkent Gordion'da (Yassihöyük) yapılan kazılar, Tabal kökenli tunç eserlerinin Kızılırmak'ın batısına kadar ulaştığını gösterdiği gibi, bunun yanında Frig kökenli maden eserlerinin de, Batı Anadolu kıyılarından Yunanistan'a kadar yayıldığını göstermiştir (Sevin, 1982a: 248-249; Conka, 2006: 57). Bu eserlerin en güzel örneklerinden biri Friglerle birlikte Anadolu'da moda olan ve Frig yüksek maden teknolojisi ve endüstrisini gösteren fibulalardır⁴ (Sivas, 2007a: 12).

Gerek arkeolojik gerekse tarihi kayıtlar, Frigya ve Batı Anadolu kıyıları ile Yunanistan arasında bazı ticaret ilişkileri olduğunu açık bir biçimde göstermektedir (Akurgal, 1995: 191 vd; Sevin, 2003: 241). Friglerin batı ile yapılan bu ticaretin yanında, M.Ö. 8. yüzyılın ikinci yarısı içinde Asur İmparatorluğu ve Kuzey Suriye ile de bazı ilişkiler içerisinde bulunduğu bilinmektedir (Devries, 2006: 49; Sevin, 2007: 194). Gordion'da bulunmuş hayvan başlı tunç bakraçlar ile işlenmiş ve işlenmemiş durumdaki bazı fildişi eserler bu ticaretten günümüze kalabilmiş Asur ürünleridir. Batı ve doğu ülkeleri arasındaki eşsiz konumu nedeniyle bu yoğun kervan ticaretinin nimetlerinden yararlanan ilk ülke kuşkusuz ki Frigya'dır. Frigler M.Ö. 8. yüzyıldaki bu güçlerini Anadolu kervan ticaretinin önem kazanmasına boçludurlar (Sevin, 1982a: 249; Sevin, 2003: 257; Sevin, 2007: 10).

Ancak bu durum Midas'ın ölümü ile değişmiştir. Midas'ın ölümüyle Frig Krallığı yıkılmış ama tümüyle tarih sahnesinden silinmemiştir. İstilacı toplulukların elinden kurtulan Frig halkı Orta Kızılırmak Havzası'na çekilerek bir süre daha varlıklarını sürdürmüşler ve eski geleneklerini devam ettirmişlerdir (Sevin, 2003: 242; Sevin, 2007: 195).

M.Ö. 8. yüzyılda güçlü bir devlet olarak karşımıza çıkan Frigler'in sınırları, Orta Anadolu, Kızılırmak ve Konya ile Niğde'ye kadar uzanan bölgeyi içine almaktaydı (Sevin, 1982a: 248; 241). Frig Devleti'nin yayılım alanı hakkında kesin bilgiler olmamakla birlikte, bu bölgenin sınırlarına Strabon'da rastlanır⁵.

Bu sınırlardan anlaşıldığına göre Frigya biri büyük diğeri ise küçük olmak üzere iki bölgeden oluşuyordu (Tekin, 1998a: 67). Büyüğü Anadolu'nun doğusunda, küçüğü ise batısında idi (Sevin, 1982a: 248). İçinde Midas'ın hüküm sürdüğü Büyük Frigya, doğuda Kızılırmak ve Kapadokya Bölgesi ile sınırdı. Bu alan aynı zamanda batıda Lydia ile de komşuydu (Sevin, 1982a: 248). Ksenofon'a göre, Büyük Frigya'nın son şehri ve bölgenin güney sınırı İkonion (Konya)'du (Ksenophon I. II, 19). Ayrıca Frig kültür sahasının etkilerinin Konya'nın güneyindeki Isaura bölgesine kadar da uzandığı bilinmektedir (Bahar, 1991: 77).

⁴ Frig fibulalarının tipolojisi ve kullanım amaçları hakkında ayrıntılı bilgi için bk., Muscarella, 1967; Muscarella, 2003: 225-252; Muscarella, 2007: 173-179, 256-263; Caner, 1983; Stronach, 1959: 169-181.

⁵ "Evelce söylendiği gibi Bithynia'lular'ın güney sınırında Mysia Olympos'u denen dağın etrafında oturan Mysia'lular ve Phrygia'lular vardır. Bu kabilelerin her biri ikiye ayrılmıştır. Phrygia'nun bir kısmına Büyük Phrygia denir; burada Midas hüküm sürmüştür ve bir kısmı Galataia'lular tarafından işgal edilmiştir. Hellespontos üzerindeki ve Olympos'un etrafındaki kısım Küçük Phrygia yani Phrygia Epiktetos deneni yerdir..." (Strabon XII. 8, 1).

Frigler tarafından kutsal sayılan ve anıtsal Frig mimari eserlerine rastlanan esas bölge ise Küçük Frigya idi. Burası bugünkü Eskişehir ile Afyonkarahisar illeri arasındaki dağlık bölgeyi kapsamaktaydı (Sevin, 1982_a: 248; Sevin, 2007: 195-196; Tekin, 1998_a: 67; Tekin, 2008: 86).

Frig Krallığı'nın sınırları Küçük Frigya Bölgesi'ne oranla daha geniş olmalıdır. Nitekim batıda Burdur yöresinden kuzeyde Zile yakınlarındaki Maşathöyük ve Samsun yakınlarındaki Akalan'a kadar Frig dönemi arkeolojik buluntularına rastlanır. Midas adı geçen bir Frig yazıtı sayesinde ise Niğde yakınlarındaki Kemerhisar'a (Tyana) kadar yayıldıkları da anlaşılır (Sevin, 1982_a: 248). Kızılırmak'ın doğusunda ise Alacahöyük, Alishar, Boğazköy, Kültepe ve Pazarlı'da da Frig merkezleri yer alıyordu (Barnett, 1973: 419; Memiş 1989: 87; Sevin, 2003: 264; Sevin, 2007: 202). Ayrıca Alacahöyük, Boğazköy ve Pazarlı'da Frigce'nin kullanıldığını gösteren yazıtlar da ele geçirilmiştir (Sevin, 1982_a: 248; Devries, 2006: 48).

Tüm bunların yanında Kızılırmak'ın doğusu ve batısındaki Frig merkezleri arasında bazı farklılıklar görülür. Bu farklılıklar daha çok çanak çömlek buluntularında ve ölü gömme geleneklerinde karşımıza çıkar.

Bu durum Friglerle Muşkiler'in Anadolu'ya farklı güzergâhlardan geldiklerini gösterir (Sevin, 1982_a: 252). Bu farklılık seramiklerde de karşımıza çıkar. Kızılırmak'ın batısındaki Gordion'da bulunan seramiklerin çoğunluğu çark yapımı ve gri renklidir. Bu tür malların Troia VII b2 katında rastlanan kaba, el yapımı kapların bir gelişimi olduğu düşünülür. Buna karşılık Kızılırmak'ın doğusundaki Alishar gibi merkezlerde ortaya çıkarılan seramikler ise çok renklidir ve özellikle Kuzeybatı İran'daki M.Ö. 10.-9. yüzyıllara ait Sialk B mezarlığında bulunmuş örneklerle benzerlik gösterir. Belki de doğu Frig mallarının kökenini Kafkaslar yoluyla Doğu Anadolu'ya giren Muşkilerde aramak gerekir. (Sevin, 1982_a: 253).

Kızılırmak'ın batı ve doğusu arasında görülen bir başka farklılık ölü gömme geleneklerinde karşımıza çıkar. Kızılırmak'ın batısındaki Frig kentlerinde mezar odaları Makedonya ve Trakya'dakiler gibi tümülüslerin içine yapılırken, bu tür mezar yapılarına Kızılırmak'ın doğusunda pek rastlanmaz (Sevin, 1982_a: 253).

Frigler Zamanında Kırşehir ve Çevresi

Her ne kadar sınırları kesin olarak saptanamasa da Frig Krallığı, kabaca kuzeyde Alacahöyük, Alishar, Boğazköy ve Pazarlı'dan güneyde Tuz Gölüne, batıda Lidya sınırlarından, doğuda Kızılırmak ötesine kadar uzanıyordu (Barnett, 1973: 417).

Frigler, M.Ö. 8 yüzyıldan itibaren yerleştikleri bölgelerin kaynaklarından ve önemli yolların yakınında yer almasından yararlanarak güçlü bir ekonomiye sahip olmuşlardır.

Frig yayılım sahası içerisinde Gordion başta olmak üzere Boğazköy, Alacahöyük, Pazarlı, Alishar, Kerkenes Dağı, Maşathöyük, Kaman Kalehöyük, Yazılıkaya (Midas Şehri), Şarhöyük (Dorylaion), ve Ergili (Daskylaion) gibi merkezler ile Frig tümülüslerinde gerçekleştirilen arkeolojik çalışmalar sayesinde, hem Friglerin Anadolu'daki sınırları hem de tarih ve arkeolojilerine yönelik bilgiler ortaya çıkarılmıştır (Sivas, 2007_a: 12).

Gordion, Alacahöyük, Alishar, Boğazköy ve Pazarlı gibi önemli Frig yerleşmelerine (Barnett, 1973: 419) yakın bir alanda yer alan Kırşehir ve çevresinde, gerek irili ufaklı 100'ü aşkın höyükte gerekse kazı yapılan yerleşmelerde Frig seramiklerinin bütün türleri ele geçirilmiştir. Ancak Kızılırmak'ın batısında görülen anıtsal Frig mezar yapılarına şimdilik rastlanmamıştır. Bu durum daha önce de ifade edildiği gibi belki de Kızılırmak'ın batısı ile doğusu arasında farklılıklardan kaynaklanmaktadır.

Kırşehir ve çevresinde Frig kültürünün karakteristik örneklerinden olan nakışlı, boya bezemeli ve geometrik desenli çanak çömleklerden başka, siyah ve gri metalik parlaklıkta kaliteli işçiliğe sahip mallarla da sıklıkla karşılaşmıştır.

Kırşehir ve çevresinin bu dönemi, kent merkezindeki Kalehöyük'te, 1930'lu yıllarda kısa süre kazılan Hashöyük'te ve kazıları hâlâ devam eden Kaman Kalehöyük ve Yassıhöyük'te izlenebilmektedir.

Bölgenin bu döneminin aydınlatılmasına katkı sağlayan ilk yerleşme Hashöyük'tür. Yerleşmedeki üç tabakanın en üstteki katları M.Ö. II. ve I. bin yılına ait buluntular veren Hitit ve Frig tabakasıdır (Delaporte, 1932: 230-233; Çambel, 1944: 157; Harmankaya et al, 1998; Harmankaya-Erdoğu, 2002).

Kırşehir ve çevresinin Frig Çağı hakkında bilgi sahibi olduğumuz bir diğer yerleşme kent merkezindeki Kalehöyük'tür. Bu höyükte gerçekleştirilen araştırmalar sırasında, M.Ö. I. bin yılın ortalarına tarihlendirilen ve Alishar IV ile ilişkilendirilen boyalı çanak çömleklerle⁶ karşılaşmıştır (von der Osten, 1937: 57-59).

⁶ Alkım tarafından kent merkezindeki Kalehöyük'te tespit edilen Demir Çağı çanak çömleklerinin tümü Alishar malları ile mukayese edilmiştir. Alishar IV boya bezemeli çanak çömlekleri ile karşılaştırılan bu mallardan ilki, ince kum ve ince samanlı kilden yapılmış, krem astarlı ve kahverengi süs bandı olan bir parçadır. Bu parça ile benzer kaliteye sahip bir başka parça yine etrafında süs şeritleri olan

Kırşehir ve çevresinin kronolojisine katkı sağlayan ve uzun yıllardır kazısı devam eden Kaman Kalehöyük'te de bu döneme tarihlenen çok net bulgulara rastlanmıştır. Bilindiği gibi höyükte toplam dört kültür tabakası ve bunlara ait çok sayıda yapı katı tespit edilmiştir. Bu tabakalardan ikincisi M.Ö. XII. yüzyıldan M.Ö. IV. yüzyıla kadar devam eden Demir Çağı tabakasıdır (Omura, 1998: 312; Omura, 2000: 217; Omura, 2001: 327-328; Omura, 2011; 421).

Kaman Kalehöyük kazılarının 1998 yılı sonuçları Anadolu'nun karanlık çağı ve yerleşmedeki M.Ö. I. bin buluntularını açıklamaya yöneliktir. Höyüğün IId katında C14 metodu ile yapılan analizlerin sonucuna göre, bu yapı katı, M.Ö. 11.-9. yüzyıllara tarihlendirilmiştir. Böylece IId katının, Erken Demir Çağına, yani, M.Ö. II bin yılın sonundan M.Ö. I. bin yılın başı arasına tarihlenebileceği anlaşılmıştır. IId katını izleyen, IIC katının en önemli çanak çömlekleri ise boya bezemeli nakışlı seramikler ile geyik motifli seramiklerdir⁷. Bunların benzerlerine Maşahöyük II, Alışar IV, Boğazköy II ve Gordion Erken Frig Çağı katlarında da rastlanmıştır (Voight, 2007: 75; Genz, 2007: 133). Bu verilere göre, bu geyik motifli seramik, M.Ö. 8. yüzyılın ikinci yarısı ile M.Ö. 7. yüzyılın başı arasına tarihlenmektedir. Buradan hareketle belki de bundan önceki IId katının da en erken buluntuları M.Ö. 8. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenmesi de mümkün olacaktır (Omura, 2000: 220; Mikami-Omura:1987: 228).

Ayrıca IId katının 1, 2, 3, ve 4. yapı katlarında kullanılmış olan boya nakışlı seramik motifleri, IIC katının boya nakışlı seramik motifleri ile çok büyük benzerlik gösterir. Buna göre, Kaman-Kalehöyük IIC katının boya nakışlı seramik geleneğinin IId katına bağlı olduğu düşünülmektedir. Ayrıca IIC katında iyi korunmuş, bir yapıda Frig Çağına ait taş duvar örgü sistemine rastlanmıştır (Mori-Omura, 1990b: 337; Omura, 1989: 354-355). IId katının boya nakışlı keramiği, IId katının 4. yapı katında birdenbire ve motifleri de çok gelişmiş olarak benzerlerinin aksine çark yapımı olarak ortaya çıkmıştır (Genz, 2007: 133). IId katının mimarı kalıntıları ise dikdörtgen planlı ve tek odalıdır. Bu yapıların duvarları tek sıra taşlarla örülü ve tabanlarında direk kaidesi izleri vardır. Bu tabakadaki bu plan, varlığını 1. yapı katından 8. yapı katına kadar korumuştur. Tek odalı yapı planı, IId katında başlamış olmalıdır. Kaman-Kalehöyük IId katına ait bu yapı planının benzeri, Gordion'da Geç Bronz Çağında da görülmektedir. Gordion'daki mimarlık kalıntıları da tek odalı olup ahşaptandır ve tıpkı Kaman Kalehöyük'teki gibi tabanlarında direk izleri vardır (Omura, 2000: 220).

Sonuç olarak Kaman Kalehöyük'ün M.Ö. 8. yüzyıla tarihlendirilen IId katı kültürü ile ilgili olarak şunlar söylenebilir. IId katı boya bezemeli ve nakışlı keramiği bakımından Kızılırmak kavsının güneyinden, yapı planı bakımından ise batıdan etkilenmiştir (Omura, 2000: 220).

Bunlardan başka Kaman Kalehöyük'te Frig dönemine tarihlendirilen ve Gordion'daki örnekleri arasında pek fark bulunmayan çok sayıda Frig Fibulasına ve fibula atölyesi olarak kullanıldığı düşünülen bir alanda fibula kalıbına rastlanmıştır (Mikami-Omura, 1988: 3; Omura, 1989: 355; Omura, 1991: 429; Omura, 2001: 328; Genz, 2007: 135).

Kaman Kalehöyük kazılarının şimdiye kadar ki sonuçlarına göre, höyükte Erken ve Geç dönem Frig seramiklerine rastlanmıştır (Mori-Omura, 1990b: 337). Höyükle ilgili bir başka tespit ise Anadolu'da Ege Göçlerinden sonra yaşanan karanlık çağdan, Kaman Kalehöyük'ün etkilenmediğidir (Omura, 2000: 220). Ayrıca Kaman Kalehöyük Orta Anadolu'nun Demir Çağının aydınlatılmasını sağlayan önemli merkezlerden biridir (Genz, 2007: 128-130).

Kırşehir ve çevresinin Frig Çağı hakkında bilgi sahibi olduğumuz ve son birkaç yıldır kazısı yapılan yerleşmelerden bir başkası ise Yassihöyük'tür.

Yassihöyük'te gerçekleştirilen kazıların 2009 yılı sonuçlarına göre, höyük 4 yapı katına sahiptir. 1., 2. ve 3. yapı katları Demir Çağının geç evresine tarihlenmiştir. Bu yapı katlarında ele geçen seramik parçaları arasında pek fark yoktur. Yassihöyük boyalı seramik parçalarının çoğu Kaman Kalehöyük IIC katında görülen ve Alışar IV seramikleri ile benzerlik gösteren parçalardan oluşmaktadır. Yine bu yapı katlarında küçük buluntular arasında birçok fibula ele geçmiştir (Omura (M), 2011: 361). Yassihöyük 2010 yılı kazılarında, I. kültür katında devam eden çalışmalar sonunda yine Geç Demir Çağına tarihlenen seramiklere ve bronz fibulalara rastlanmıştır (Omura (M), 2012: 274).

kırmızı-kahverengi renkindedir. Kent merkezindeki Kalehöyük'te ele geçen bu döneme ait son malzeme ise ince işçiliğe sahip, kirli kahve renkli ve diğer parçalar gibi süs bandına sahiptir. Alkım'a göre bu çanak çömlek parçalarının tümü Alışar menşeli mallara benzemektedir. Alkım, 1956: 73.

⁷ M.Ö. 10-9. yüzyıllar arasında Kızılırmak kavsini içindeki alanda, Boğazköy, Maşahöyük, Alışar, Kaman Kalehöyük ve diğer birçok yerleşimde yapılan kazılarda ortaya çıkarılan çanak çömlekler geometrik bezemeli ve hayvanların betimlendiği koyu mat boyalı mallardır. Bu çanak çömlek türlerinin batı sınırı, Konya'dan başlar, Tuz Gölü üzerinden kuzeye doğru Kızılırmak Vadisini izler. Özetle Gordion'da da rastlanan bu tür tipik Frig gri malları M.Ö. 8. yüzyıldan itibaren Kızılırmak Vadisinde daha da yoğunlaşır (Genz, 2007: 133).

Sonuç olarak Frig yerleşim sahasının sınırları içerisinde yer alan Kırşehir ve çevresinde hem Erken dönem hem de Geç dönem Frig yerleşmeleri ile Frig buluntularına yoğun olarak rastlanmıştır. Arkeolojik ve epigrafik bulgulara göre Frigler en güçlü dönemlerinde, Kızılırmak'ın doğusunda Çorum, Tokat ve Kırşehir; kuzeyde Samsun; güneyde Niğde ve Konya; güneybatıda Burdur ve Elmalı ovası; batıda Eskişehir, Afyonkarahisar ve Kütahya ile kuzeybatıda Bandırma yörelerine kadar etki alanlarını genişletmişlerdir (Sivas, 2007a: 11).

Kimmer İstilasası ve Friglerin Yıkılışı

Friglerin Yunanlılar ile ilişkiler kurduğu dönemde Anadolu, kuzeyden gelen göçebe/atlı kavimlerin⁸ tehlikesiyle karşı karşıya kalıyordu. Bu tehlikeyi yaratanlar Kimmer'lerdi⁹. M.Ö. II. binin ortalarından, M.Ö. I. binin ilk çeyreğine kadar Karadeniz'in kuzeyinde göçebe kabileler halinde yaşayan Kimmerler, İskitler tarafından yerlerinden oynatılınca kabileler halinde güneye doğru inerek, Kafkaslar üzerinden Doğu Anadolu'ya girmişlerdir (Tarhan, 1984: 110). Kimmerler, M.Ö. 8. yüzyılın sonlarında ilk olarak Urartu Devleti ile karşılaşmışlardır. Bu göçebe kavimlere karşı Urartu krallarından I. Rusa ve II. Argiştı başarısız olmuşlar ve böylece Kimmerler kısa sürede Orta Anadolu'ya doğru ilerlemişlerdir (Sevin, 1982a: 256). Asur Kralı II. Sargon'un çabaları da sonuç vermeyince Kimmerler M.Ö. 7. yüzyılın ilk yıllarında Kızılırmak'a kadar ilerlemişlerdir (Durmuş, 1993: 65; Durmuş, 1997: 273 vdd).

Urartu toprakları içerisinde geçerek batıya¹⁰ yönelen Kimmerler, Friglerin başkenti Gordion'u yağmalamışlardır. Frig ve Kimmer mücadelesi hakkında hiçbir yazılı belge yoktur. Ancak Gordion kazıları kentin yoğun şekilde tahrip edildiğini gösterir (Barnett, 1973: 426; Akurgal, 1955: 123). M.Ö. 7. yüzyılın ilk çeyreği içinde Kimmerlerin akınlarına karşı direnemeyen Frig Devleti yıkıldı (Tarhan, 1984: 112).

Midas'ın ölümünden sonra Frig Krallığı siyasal etkinliğini yitirmiş ancak tarih sahnesinden tümüyle silinmemiştir. Kimmer yağmalarından sonra Frig halkı Sakarya Vadisi'ne çekilerek, Lidya Kralı Alyattes'in M.Ö. 590 yılındaki Kızılırmak Seferi'ne¹¹ kadar bağımsızca, bu tarihten M.Ö. 540'taki Pers istilasına kadar da Lidya'ya bağımlı olarak egemenliklerini sürdürmüşlerdir (Sevin, 1982a: 257).

M.Ö. 585 yılında Frig topraklarının Kızılırmak'ın doğusunda kalan kesimi Medler'in, batısındaki kısımları ise Lidyalıların denetimi altına girer (Sivas, 2007a: 14). Frig Krallığının bağımsızlığını kaybetmesi her ne kadar Frig kültürünün sona erdiği anlamına gelmese de bu durum, M.Ö. 550-540 tarihlerinde tüm bu toprakların Pers egemenliğine girmesi ile değişir ve Büyük İskender'in bölgeye hâkim olduğu tarihlere kadar, yaklaşık 200 yıl boyunca devam eder.

Böylece Frigya toprakları Pers İmparatorluğunun bir parçası olmuş Kapadokya, Paphlagonya ve Hellespontos ile birlikte Büyük Frigya satraplığına bağlanmıştır (Sivas, 2007a: 14).

Persler Zamanında Kapadokya ve Kırşehir

Antik Çağda Orta Anadolu'nun neredeyse tamamına yakını kapsayan bir bölgenin adı olan Kapadokya, Eski Anadolu'daki önemli bazı bölgelerden de biriydi (Figür-27). Anadolu'nun tam orta noktasında yer alan bölge, bugün yaklaşık olarak Kırşehir, Nevşehir, Aksaray, Niğde, Kayseri ve Malatya illerinin tümünü; Ankara'nın doğusunu, Sivas ile Yozgat'ın güneyini ve Adana'nın da kuzeyini kapsamaktaydı (Sevin, 1998: 47).

Oldukça geniş bir alanı kapsayan Kapadokya¹², M.Ö. 6. yüzyılda ise kuzeyde Pontos, kuzeybatıda Galatya, batıda Lykaonya ve Frigya, güneyde Kilikya, güneydoğuda Kommegene ve doğuda Armenia bölgeleriyle komşuydu (Strabon XII. 2, 10).

İsim olarak etnik bir anlam taşımayan Kapadokya sözcüğüne ilk kez M.Ö. 6. yüzyılda İran'da, Bisitun Dağının kayalıklarında bulunan yazıtta rastlanır (Mieroop, 2006: 330). Akadça, Persçe ve Elamca olmak üzere üç dilli yazılan bu yazıtta görülen, yer ve ülke isimleri arasında Persçe Katpatuka ismi de yer

⁸ Atlı Kavimler terimi, aynı zamanda bu kültürün sahibi olan Kimmer-İskit kavimlerine verilen isimdir. Bozkır kültürünün batıdaki temsilcileri olarak kabul edilmektedirler.

⁹ Kimmerler, Tevrat'ta Gomer, Asur vesikalarında Gimirrai ve Antik Yunan kaynaklarda ise Kimmerioslar olarak geçmektedir (Tarhan, 1984: 109, 111).

¹⁰ Kimmerlerin batıya hareketleri için bk, Tansuğ, 1949: 535-550; Tarhan, 1984: 109-120; Kimmer Kültürü, Kimmerlerin kökeni ve göç yolları için bk, Tarhan, 1979: 355-369.

¹¹ Sevin, Lydia ve Med Devletleri arasında gerçekleşen bu savaşı "Kızılırmak Savaşı", savaş sonunda yapılan anlaşmayı ise "Kızılırmak Barışı" olarak adlandırmıştır. Eskiçağ literatürüne göre, bir bölgede bulunan buluntuların ya da bir coğrafya da gerçekleşen olayların o coğrafyanın ismine göre belirlenmesi bilinen bir yöntemdir. Bu yöntemden yola çıkarak, bize göre de söz konusu savaş ve sonrasında yapılan barışın, Kızılırmak yakınlarında gerçekleştiğinden hareketle, bu isimle adlandırılması doğru olacaktır (Sevin, 1982a: 286-287).

¹² Strabon'a göre Kapadokya, kuzey-güney doğrultusunda Pontos'tan Tauros'a 1800 stadion, batı-doğu doğrultusunda ise Lykaonya-Frigya'dan Euphrates'e (Fırat) ve Armenia'ya yaklaşık olarak 3000 stadionluk bir alandır. Stadion, bir Hellen uzunluk ölçüsü birimidir. Bir stadion yaklaşık olarak 185 metreye eşittir. Böylece bölge Strabon'un verdiği ölçülere göre kuzey-güney doğrultuda 333 km, batı-doğu doğrultuda ise 555 km uzunluğa sahiptir.

almaktadır. Birçok dilbilimciye göre, Güzel Atlar Ülkesi anlamına gelen bu isim Persçe'dir (Esin, 1998: 65; Baydur, 1970: 114). Asur ve Pers İmparatorluklarının bölgeden haraç ya da vergi olarak almaları bölgenin atları ile anıldığını göstermesi açısından önemlidir (Sevin, 1998: 47). Romalı tarihçi Plinius ise Kapadokya adının Kızılırmak'ın kollarından biri olan Kappadoks (Delice Irmağı) adından bölgeye verildiğini söylemektedir (Plinius VI, 3. 2).

M.Ö. 6. yüzyıl ve öncesinde çeşitli isimlerle anılan ve yerleşim alanlarına sahip olduğu bilinen bu yöre, Pers hâkimiyetinin son dönemlerinde ikiye ayrılmıştır. Kuzeyde Pontos'a yakın olan kısım "Kapadokya Pontika", güneyde Toros yakınlarına kadar olan kısım ise "Büyük Kapadokya" olarak adlandırılmıştır (Strabon XII, 1. 4).

Kabaca günümüzdeki İran sınırları içerisindeki topraklara yerleşen Perslerin ilk kralları hakkında pek bilgi yoktur (Tekin, 1998_a: 73; Tekin, 2008: 90; Sevin, 1982_b: 310). Ancak Persleri Önyasya'nın en önemli gücü haline getiren ve Med Devletine son veren Kyros'un (M.Ö. 559-529) bu devletin kurucusu olduğu kabul edilir.

Bir süre sonra topraklarını genişletmek için harekete geçen Persler, Ege ve Akdeniz dünyasına göz dikmişler ve Batı Anadolu'daki Lidyalılar ile karşı karşıya gelmişlerdir. Barışçı yollarla Kilikya Krallığını ele geçirmişler ve Lidyalıların yardım almalarına engel olmak için Dicle Nehri üzerinden Kapadokya'ya doğru ilerlemişlerdir. Perslerin ilerlemeleri karşısında çekilmek zorunda kalan Lidyalılar, ani Pers saldırıları sonucu hiç beklemedikleri bir anda¹³ ülkelerini Perslere bırakmak zorunda kalmışlardır (Baydur, 1970: 89; Sevin, 1982_b: 311). Böylece Pers Kralı Kyros, M.Ö. 6. yüzyılın ortalarında Lidya Kralı Kroisos'u yenerek hem Lidyalılara son vermiş oluyor, hem de Anadolu'nun tümüne yayılan bir hâkimiyet kuruyordu (Mieroop, 2006: 326; Tekin, 1998_a: 73; Tekin, 2008: 90; Sevin, 1982_b: 310).

Persler Anadolu'yu ele geçirdikten sonra idari anlamda yönetimlerini kolaylaştırmak için bölgeyi valiler aracılığı ile yönetmeye başlamışlardır. İlk satraplıkları Kyros kurmuş, daha sonra ise Darius bunları geliştirmiştir. Krallığın Koruyucusu anlamına gelen Kyros'un kurduğu satraplıklar hakkında pek bilgimiz olmamakla birlikte Darius'un bunları yeni bir düzene soktuğu bilinmektedir. Bu satraplıklar Sardeis, Daskyleion, Kilikya, Doğu Karadeniz ve Paktyike Satraplıkları idi (Sevin, 1982_c: 313-315). Bu durum aynı zamanda M.Ö. I. binin ortasında Anadolu'nun parçalanmışlığını da gösteriyordu. Teorikte iyi bir yönetim şekli gibi görünse de uygulanması zor olan bu yöntem zamanla satraplıklar içerisinde huzursuzluk ve karışıklıkların çıkmasına neden oldu.

Konumuzu ilgilendirdiği şekliyle, Kapadokya Bölgesi bu satraplıklardan en büyüğü olan Daskyleion Satraplığına bağlıydı. Bu satraplık Kapadokyalılardan, Friglerden, Anadolu Thraklarından, Paphlagonlardan ve Mariandyenler olarak adlandırılan halklardan oluşuyordu. M.Ö. 6. yüzyıl öncesinde ise bölge insanı muhtemelen çoğunlukla Luvi ve Hitit kökenliydi (Sevin 1998: 48). Ancak sonrasında Pers idaresine girerek karışık bir toplum yapısı ortaya çıkmıştır. Ayrıca Kapadokya'da Pers hâkimiyetinden itibaren Arami etkisi de başlamış ve bu etki uzun süre devam etmiştir (Lipinski 1975: 172). Strabon bölge halkının Suriye kökenli olduğunu söylerken (Strabon XII. 3, 9), kendinden çok önce yaşamış olan Herodotos'u kaynak göstermiştir (Herodotos I, 72). Bölge halkının Suriyeli olduğuna dair görüşler arasında Plinius'un da bulunması, antik yazarların bu konuda ortak bir görüşe sahip olduklarını göstermesi açısından önemlidir (Sevin 1998: 48). Kökenlerinden başka gerek antik kaynaklarda gerekse diğer kaynaklarda isimlerine rastladığımız bölge halkları, Perslere her yıl belirli bir miktar vergi ile bunun dışında 5000 baş koyun, 2000 katır ve 1500 at vermekle yükümlü idiler (Baydur, 1970: 89; Sevin, 1998: 191).

Daskyleion Satraplığının sınırları ise Anadolu'nun Doğu Karadeniz dışında kalan kuzey kıyıları, Marmara Denizinin doğu ve güney kıyıları ile Orta Anadolu'nun hemen hemen tümünü içine alan çok büyük bir alandan oluşuyordu. Bu satraplık zamanla Katpatuka (Kapadokya), Hellespontos Frigyası ve Büyük Frigya olmak üzere üçe bölünmüştür (Baydur, 1970: 89; Sevin, 1982_c: 313-315). Bunlardan Kapadokya'nın başına Artatabas, Hellespontos Frigyası'na Pharnoukos ve Büyük Frigya'nın başına da Artakamas atanmıştı (Sevin, 1998: 191). Ancak ilerleyen yıllarda başlı başına bir satraplık haline dönüşen Kapadokya, yaklaşık M.Ö. 6. yüzyılın sonlarına doğru Ariaramnes adında bir satrap tarafından yönetiliyordu.

Bu satraplıklar Pers Devletine vergi geliri getiriyor ve devletin önemli bir gelir kaynağını oluşturuyorlardı (Tekin, 2008: 90). Perslerin ekonomisine katkı sağlayan bir başka etken ise güneybatı İran

¹³ Herodotos'un, Lidyalılar ile Persler arasında gerçekleşen savaş öncesi ilişkileri, savaşın gidişatı, Sardeis Savaşı ve Sardeis'in Düşüşü hakkındaki görüşleri için bk; Herodotos I, 80-92.

ile Batı Anadolu'yu birbirine bağlayan Kral Yolu idi¹⁴. Efes ve Sardeis ile başlayan Kral Yolu, Ankara, Kapadokya, Yukarı Fırat ve Babilonya'dan geçerek Susa'ya ulaşıyordu. Persler bu yol aracılığı ile uzun süre doğu-batı ticaretinde önemli bir rol oynadılar (Tekin, 1998a: 74).

Anadolu'da iki yüz yıla yakın sürecek olan Pers hâkimiyeti sırasında Kapadokya satraplığının sınırları içinde yer alan Kırşehir ve çevresi bu satraplığın batı kesimindeydi. Kaba bir sınırlandırma ile bu alan güneyde Tuz Gölü ve Kızılırmak, doğuda Erciyes Dağı, kuzeyde Delice Irmağına kadar uzanıyordu.

Tüm bunlara rağmen Kapadokya satraplığının bu yüzyıllardaki durumunu ve yönetim merkezinin neresi olduğunu belirlemek oldukça güçtür. Belki de bu satraplığın merkezi Kayseri idi (Baydur, 1970: 89; Erkiletlioğlu, 1993: 15). Kırşehir ve çevresi ise bu merkezin batısında yer alan bir bölgede ve en azından Persler tarafından da çok dikkati çekmeyen topraklarda yer almaktaydı.

Kırşehir ve çevresinde bu döneme ait bulgular bölgede gerçekleştirilen kazılardan elde edilmiştir. Kaman Kalehöyük'ün II. katı Demir Çağı'na aittir. 1986-1991 yılları arasında yapılan kazılarda en az 12 yapı katının varlığı anlaşılmış, 1992 yılı kazılarında ise bu alanda yeni buluntulara rastlanmıştır. 1992 yılı kazılarında keşfedilen küçük buluntular arasında bir Akamenid mührü ortaya çıkarılmıştır (Omura, 1994: 282). Söz konusu mühür, Kırşehir ve çevresinde bu dönemin varlığını ortaya koyan en önemli buluntular arasındadır. Bundan başka 1995 yılı çalışmalarında yine Demir Çağı tabakaları arasında 10 m. uzunluğunda ve 2.5 m. genişliğinde ve koridora benzeyen mimari kalıntılara rastlanmıştır. Mimarlık kalıntıları ve planları bakımından çift odalı megaron yapı tipini hatırlatan bu tür yapılar genellikle Demir Çağı'nın en son evresine, yani M.Ö. 4. yüzyıla tarihlendirilir (Omura, 1997: 203; Omura, 1998: 312-313).

M.Ö. 4. yüzyılın ortalarına doğru Anadolu'daki Pers egemenliği yavaş yavaş gerilemeye başladı. Yunanistan'da istikrarı sağlayan Büyük İskender, Perslere karşı yapılacak seferin hazırlıklarını tamamlayarak Batı Anadolu'nun kıyı kentlerini ele geçirdi. İlerleyişini sürdüren İskender, M.Ö. 333'te Gordion'da diğer birlikleriyle birleşerek Ankara'ya geldi. Bu sırada Paphlagonialıların onun egemenliğini tanıyacaklarını bildirmeleri üzerine Halys'in batısındaki toprakların tümüne hâkim oldu. Kapadokya'nın da bir kısmını ele geçirdikten sonra Kilikya'ya yöneldi (Günaltay, 1987a: 248). İskender önce İssos ve ardından Gavgamela savaşları ile Perslerin hem Anadolu'daki, hem de İran'daki hâkimiyetlerine son verdi (Özsait, 1982a: 338-341; Tekin, 1998a: 102-106; Tekin, 2008: 120-132).

Hellenistik Dönemde Kapadokya ve Kırşehir

Anadolu'nun her yerinde olduğu gibi Kapadokya bölgesindeki Pers hâkimiyeti de Büyük İskender'in tarih sahnesine çıkmasıyla sona ermiştir¹⁵. Büyük İskender M.Ö. 334'te başladığı doğu seferini, M.Ö. 331'de Asya Kralı ilan edilerek tamamlamıştır (Günaltay, 1987a: 252; Tekin 1998a: 106).

Kapadokya satraplığı Perslerin en sadık satraplıklarından biriydi ve bu özelliklerini Perslerin Anadolu'daki hâkimiyetlerinin sona ermesinden sonrada devam ettirmişlerdi (Günaltay 1987b: 258). Hatta Büyük İskender Kapadokya'nın bir kısmı ele geçirdiğinde Sabiktas adlı bir Persliyi Kapadokya satrabı olarak atamıştı (Baydur, 1970: 91; Tekin, 2008: 128).

M.Ö. 4. yüzyılda, Pontos'ta, bir Pers soylusu olan Mithridates büyük bir krallık kurdu. Yine aynı yüzyılda, Büyük Kapadokya'da ise, Ariarathes kendi krallığını kurdu. Ancak I. Ariarathes'in 45.000 kişilik ordusuyla karışık ortamdan da faydalanarak, M.Ö. 332 yılında kendisini bağımsız Kapadokya satrabı ilan etmesi uzun sürmedi (Tekin, 2008: 157). İlerleyen tarihlerde Büyük İskender'in ölümü ile Perdikkas ordunun başına geçmiş ve M.Ö. 322'de I. Ariarathes'i öldürerek Kapadokya'nın idaresinin tekrar Makedonlara geçmesini sağlamıştır. Bu olaylar sırasında I. Ariarathes'in oğullarından biri Armenia Bölgesine kaçarak canını kurtarmıştı (Günaltay 1987b: 261; Baydur, 1970: 92). Bu tarihten sonra, yirmi yıl boyunca Kapadokya Bölgesi Makedonlar tarafından idare edildi. Bu süreçte Eumenes'in idaresi altındaki bölge bir süre sonra Nikanor'a, daha sonra Antigonos'a ve son olarak Lysimakhos'a geçmiştir¹⁶ (Tekin, 1998b: 199).

¹⁴ Herodotos'a göre bu yol, 2.500 km. uzunluğa sahiptir. Ege kıyılarını İran'a bağlayan Kral Yolu'nun başlangıcı, izlediği güzergâhlar ve son durağı konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. Bu yolun gerek başlangıcı ve sonu gerekse güzergâhları konusunda ayrıntılı bilgi için bk., Ramsay, 1960; 38 vd.; Sevin, 2007; 4-13.

¹⁵ Büyük İskender doğu seferine çıktıktan sonra Perslerle ilk karşılaşması Granikos (Biga Çayı) yakınlarında olmuştur. M.Ö. 334'teki Granikos Savaşı ile Anadolu'nun kapıları İskender'e açılmıştır (Tekin, 1998: 104). Büyük İskender ve Darius daha sonra İssos ve Gavgamela Savaşlarında karşı karşıya gelmişlerdir. M.Ö. 333'teki İssos Savaşında Büyük İskender'e yenilen Darius, barış için haber yollamış ancak kabul ettirememiştir (Özsait, 1982a: 339-340). M.Ö. 331'deki Gavgamela Savaşı ise Darius'un ve Pers hâkimiyetinin sonunu getiren bir savaş olarak kabul edilir. Bu savaş sonunda bütün Mezopotamya'yı hâkim olan Büyük İskender, Perslerin başkenti Babil'de ele geçirerek, İran içlerine kadar girmiş ve Pers İmparatorluğunun hazinesini ele geçirmiştir (Tekin, 2008: 120-132).

¹⁶ Büyük İskender'in ölümünden sonra devletin nasıl yönetileceği, halefleri yani "Diodokhlar" tarafından Babil'de toplanacak bir konseyle belirlenecekti. Bu boşluğu doldurması için konsey tarafından Perdikkas en yetkili kişi seçildi. Konseye katılanlardan Krateros ve Antipatros Makedonya ve Yunanistan'ı; Antigonos Monophthalmos Büyük Phrygia, Lykia ve Pamphilia'yı; Leonnatos Küçük Phrygia (Hellespontos Phrygia'sı); Meandros Lydia'yı; Lysimakhos Karadeniz kıyıları ve Trakia'yı; Philotas, Kilikia'yı; Laomedon, Suriye'yı; Ptolemaios, Mısır'ı idaresi altına alırken, Kappadokia ve Paphlagonia'yı Eumenes aldı. Önemli haleflerden Seleukos'a ise

Makedon idaresinin bitişi ve İskender'in Komutanları arasında çıkan İpsos Savaşı'ndan¹⁷ sonra bölgedeki karışıklıkları fırsat bilen ve daha önce Armenia'ya kaçan I. Ariarathes'in oğlu II. Ariarathes (M.Ö. 301-280) Kapadokya'ya gelerek bölgeye egemen olmuştur. Ancak Kapadokya Krallığı hâlâ resmen ilan edilmemiş ve Makedon idaresi devam etmiştir. Bir süre sonra halefler M.Ö. 281'de Kurupedion Savaşı¹⁸ ile tekrar karşı karşıya geldiler. Halefler arasındaki bu son savaşı Seleukos kazanmıştır (Mansel, 1999: 467-470). Kurupedion Savaşı, Büyük İskender'in başlattığı devlet yapısının da sonu olmuştur. Bundan sonra Anadolu'da Roma egemenliğine kadar Seleukos yönetimi başlamıştır. Bu tarihten itibaren de Kapadokya Krallığı bağımsız bir krallık haline gelmiştir (Mansel, 1999: 472). M.Ö. 332'de I. Ariarathes'le başlayan krallık süreci, M.Ö. 280'de Ariaramnes ile gerçekleşmiştir (Figür-28). Bundan ötürü II. Ariarathes'in en büyük oğlu Ariaramnes (M.Ö. 280-230) Kapadokya Krallığının gerçek kurucusu olarak kabul edilir (Tekin 1998b: 201).

Bu tarihlerde Anadolu'nun geneline hâkim olan Seleukoslarla iyi geçinen Kapadokya Krallığının Ariaramnes'ten sonraki temsilcisi III. Ariarathes (M.Ö. 230-220), II. Seleukos'un kızkardeşi ve aynı zamanda Suriye Kralı olan II. Antiokhos'un kızı Stratonike ile evlenmiştir. Bir süre babası Ariaramnes'le birlikte krallığın başında bulunan III. Ariarathes'in krallık yıllarının en önemli kalıntılarından biri kendi zamanında darp edilen sikkeler üzerinde ΒΑΣΙΛΕΩΣ/Basileos yani kral ibaresinin yer almasıdır. Bu durum Kapadokya Krallığı için Ariaramnes ile başlayan sürecin, III. Ariarathes ile tamamlanmış olabileceğini göstermektedir. (Mansel 1999: 472; Tekin 2008: 201; Baydur, 1970; 93).

Krallığın bir başka temsilcisi IV. Ariarathes'te (M.Ö. 220-163) babası gibi Seleukoslarla akraba olmuş ve III. Antiokhos'un kızı Antiokhis ile evlenmiştir (Tekin, 1998b: 201). Kapadokya Krallığının Roma ile olan ilk ilişkilerine, IV. Ariarathes zamanında rastlanır. Bir düşünceye göre ise Kapadokya Krallığının Seleukoslara olan bağlılığı, krallığın Roma ile ilişkisinden sonra son bulur. Çünkü Romalılar Magnesia Savaşı ile Anadolu'daki Seleukos nüfuzunu kırmıştır (Demircioğlu, 1987: 337, 344). Dolayısıyla M.Ö. 190 yılından sonraki dönem Krallığın tam bağımsızlığa eriştiği dönemdir.

Kapadokya Krallığının I. Ariarathes'ten IV. Ariarathes'in otuzuncu hükümdarlık dönemine, yani M.Ö. 332'den M.Ö. 190'a kadar olan yaklaşık bir buçuk asırlık zaman süreci, krallığın bağımsızlık mücadelesi şeklinde geçmiştir.

Bundan sonra krallığı, Ariarathesler sülalesi sürdürmüş ve Roma'ya dost olan V. Ariarathes¹⁹ (M.Ö. 163-130) kral olmuştur. Yunan kültürüyle yetişen bu kral kültürlü biriydi (Baydur, 1970: 94). Kapadokya'da V. Ariarathes'e kadar görülen Arami unsurlar büyük olasılıkla bu kral zamanında son bulmuştur (Lipinski 1975: 172). V. Ariarathes²⁰, dindar anlamına gelen "Eusebes" ve babasını seven anlamına gelen "Philapataros" gibi lakaplara da sahipti. Ayrıca bölgede önemli şehirler arasında adı geçen Mazaka²¹, ve Tyana²² gibi şehirlerin adını Eusebeia olarak değiştirmişti (Tekin 1998b: 203). Bu şehirler aynı zamanda bölgenin o dönemdeki en gelişmiş yerleşim yerleriydi (Mitchell 1993: 97).

V. Ariarathes'in ölümü ile karısı Nysa, krallığın idaresini devam ettirmek için oğullarından beşini öldürtmüştür. Ancak annesinin elinden kurtulan V. Ariarathes'in en küçük oğlu VI. Ariarathes (M.Ö. 130-116) krallığın başına geçmiştir (Baydur, 1970: 96; Tekin 2008: 161). Annesinin ölümünden sonra daha rahat hareket eden VI. Ariarathes, bu sırada Pontos Kralı olan VI. Mithridates'in kız kardeşi Laodike ile evlenmiş ve böylece Kapadokya'da Pontos etkisi başlamıştır (Baydur, 1970: 96). Pontos kralı VI. Mithridates bölgedeki

herhangi bir bölge verilmemiş ancak Perdikkas'ın yanında üst düzey bir göreve getirilmişti (Tekin 1998: 109-110; Özsait, 1982a: 342). Ancak bu durum kısa bir süre sonra bazı anlaşmazlıkları ve egemenlik kavgalarını da beraberinde getirdi.

¹⁷ M.Ö. 301'de İpsos'ta (Afyonkarahisar ili, Çay ilçesine bağlı Sipsin Köyü) meydana gelen ve Büyük İskender'in haleflerinin birbirine düştüğü bu savaşta, Lysimakhos, Ptolemaios ve Seleukos birleşerek, Antigonos'a karşı ittifak yapmışlardı. Bu ittifak sonuç verdi ve birleşik güçler İpsos Savaşı'ndan galip ayrılarak Antigonos'u bozguna uğrattılar (Özsait, 1982a: 347-348). Bu savaş sonunda İskender İmparatorluğundan dört büyük Hellenistik devlet ortaya çıkmıştır. Bunlar; Mısır'da Ptolemaios, Trakya ve Küçük Asya'da Lysimakhos, Mezopotamya ve Suriye'de Seleukos ve Kassandros'un Makedonya Devletidir.

¹⁸ Diadokhlar arasındaki mücadeleleri sona erdiren bu savaş ile Seleukos doğunun hâkimi oldu. Seleukos'un egemen olduğu bu sınırlar Mısır ve Hindistan dışında neredeyse İskender'in ele geçirdiği topraklar kadardı (Tekin, 1998b: 115).

¹⁹ V. Ariarathes'in krallığının ilk yıllarında, kısa bir süre de olsa üvey kardeşi Orophernes (M.Ö. 161-159 veya M.Ö. 159-157) krallığın başına geçti. Ancak Orophernes'in Kapadokyalıların gelenek ve göreneklerini küçümseyerek halkına İonya adetlerini benimsetmek istemesi ve baskı politikası izlemesi sonucu V. Ariarathes ilerleyen yıllarda krallığını tekrar ele geçirmiştir (Baydur, 1970: 95-96). Kapadokya krallarının en güçlüsü olan V. Ariarathes zamanında Kapadokya Krallığının sınırları doğuda Fırat'tan batıda Marmara bölgesine kadar yayılmıştır. Kapadokya nüfuzu ise Kommagene, Suriye ve Bergama meselelerine müdahale edecek kadar artmıştır (Baydur, 1970:94).

²⁰ V. Ariarathes krallığı sırasında bazı imar faaliyetlerinde de bulunmuştur. Antik yazarlardan Strabon, Kapadokya'nın sınırları ve bu bölgedeki şehirlerden bahsirken Kapadokya kralı V. Ariarathes'in Kızılırmak üzerine bir baraj yaptırdığını belirtir (Strabon XII. 2, 8). Ancak bir süre sonra barajın çökmesi ile Kapadokya ve Galatya toprakları sular altında kalmış ve bundan zarar gören bölge halkı, V. Ariarathes'ten 300 talentlik bir tazminat almışlardır (Tekin, 1998a; 203; Tekin, 2008: 160).

²¹ İki Eusebia'dan biri olan Mazaka'nın adı "Argaios (Erciyes) Dağı Yanındaki Eusebia" olarak değiştirilmiştir (Tekin, 2008: 160).

²² Diğer Eusebia ise antik çağda Tyana olarak bilinen Kemerhisar'dı. Bu şehrin adı da "Toros Dağı Yanındaki Eusebia" olarak değiştirilmiştir (Tekin, 2008: 160, 165).

nüfuzunu arttırmak ve kız kardeşini Kapadokya Krallığının başına getirebilmek için VI. Ariarathes'i öldürmüştür (Tekin, 1998b: 205; Tekin, 2008: 161). Ancak Pontos kralının bu düşüncesi kız kardeşinin o sırada Kapadokya'yı işgal eden Bithynia Kralı III. Nikomedes ile evlenmesi nedeni ile hayata geçmemiştir.

Babasının ölümünden sonra Kapadokya Krallığının başına geçen VII. Ariarathes (M.Ö. 116-101) aynı zamanda dayısı olan VI. Mithridates tarafından da krallık koltuğunda bırakılmıştır. VI. Mithridates bir süre sonra kız kardeşinin Bithynia Kralıyla evlenmesini ve böylece Kapadokya'nın Bithynia Krallığının yönetimine girmesini hazmedemeyerek hem kız kardeşini hem de onun kocasını bölgeden sürmüştür (Sullivan 1980: 1127). Her ne kadar Kapadokya Krallığının başında VII. Ariarathes bulunuyorsa da VI. Mithridates her fırsatta krallığın iç işlerine karışıyordu. Krallığa müdahalesini gittikçe artıran VI. Mithridates, VII. Ariarathes'e babasının katili ve bir Pontos soylusu olan Gordios'u yanına aldırmasını istedi. Ancak bu talep VII. Ariarathes tarafından reddedilince, VI. Mithridates babası gibi VII. Ariarathes'i de öldürttü (Tekin, 1998b: 206; Tekin, 2008: 162). Böylece Ariarathes hanedanlığı Pontos Krallığı tarafından kontrol altına alınmış oluyor ve artık sülalenin sonunda gelmiş oluyordu (Baydur, 1970: 96).

Bu olaylardan sonra VI. Mithridates, IX. Ariarathes adı ile kendi oğlunu tahta çıkarmak istedi. Ancak ayaklanan Kapadokya halkı Pontos kralının küçük yeğeni olan VII. Ariarathes'in kardeşi, VIII. Ariarathes'i (M.Ö.100-99) tahta çıkarmışlardır (Baydur, 1970: 96). Ancak bu kral ve Kapadokyalılar, VI. Mithridates'e karşı koyamamışlar ve VIII. Ariarathes'te Pontos kralı tarafından öldürülmüştür. Çok geçmeden VI. Mithridates IX. Ariarathes'i (M.Ö. 99-87) tahta çıkarmıştır (Sullivan, 1980: 1127). Böylece Pontos Krallığının müdahalesi ile Ariarathesler sülalesi tamamen son bulmuştur²³.

Bundan böyle Kapadokya Pontos ile Roma arasında geçen mücadeleler ve bölgeye atanan sözde krallar aracılığıyla bağımsızlıktan yoksun bir şekilde idare edildi (Baydur, 1970: 97; Tekin 2008: 163). Bu süreç resmen yıkılışına ve Roma'ya bağlanmasına kadar da devam etti.

Ariaratheslerden sonra Kapadokya Krallığı Ariobarzanes sülalesi tarafından idare edilmiştir. Bu dönemde krallığın başına sırasıyla; I. Ariobarzanes (M.Ö. 95-63), II. Ariobarzanes (M.Ö. M.Ö. 63-52), III. Ariobarzanes (M.Ö. 52-42) geçmiştir (Sullivan, 1980: 1127-1139). İlerleyen tarihlerde Roma'nın desteğiyle başa geçen bir başka isim ise, aslında bir Ariarathes olmamasına rağmen bu ismi alan X. Ariarathes'tir (M.Ö. 42-36). Ariobarzanes sülalesinden olan bu kraldan sonra krallığın başına son kral olarak Arkhelaos (M.Ö. 36-M.S. 14) geçmiştir (Tekin, 2008: 165). Her ne kadar krallık içerisinde Arkhelaos'tan sonra kızı Glaphyra ve II. Arkhelaos'un isimleri geçse de bunlar hakkında pek bir bilgiye rastlanmaz (Tekin 2008: 165; Tekin, 1998b: 211).

Kapadokya Krallığı döneminde Kırşehir ve çevresi, "strategia"²⁴ denen bazı bölgesel birimlere ayrılmıştı. Bu dönemde şehirleşmenin tam olarak gelişmediği bölgenin güneyinde beş strageia mevcuttu (Sevin 1998: 52). Bunlar, Garsauritis, Katanoia, Kilikya, Melitene ve Tyanitis'ti. Ayrıca bölgenin kuzey tarafında da beş strageia vardı. Bunlar ise, Khamanene, Laviansene, Morimene, Saravene, Sargarausene idi (Strabon XII. 1, 4). Kırşehir bu strageilar içinde Khamenene strageiasına bağlı bir yerleşimdi. Ancak bütün bunlara rağmen Kırşehir ve çevresinin Hellenistik dönemde bölgede kurulan krallık yönetimi sırasındaki durumu konusunda henüz bir netlik yoktur.

Bölgenin genelinde olduğu gibi, Khamenene strageiası da zayıf bir şehirleşmeye sahipti. Strabon, burada sadece Dasmenda (Semendere) adında tahkim edilmiş bir yerden bahsederken (Strabon XII. 2, 10), Ptolemaios, Sama (Cemele-Yassihöyük), Andrapa, Gadanıa, Ouadata, Odogo, Sarouene kasabalarından bahseder. Bu sayılanlar içinde Ptolemaios'un Sarouene dediği kasaba belki de Kırşehir'dir (Sevin 1998: 55).

Kırşehir ve çevresinin Hellenistik Çağ'daki durumu hakkında her ne kadar bir netlik olmasa da bölgenin bu dönemi ile ilgili verilerden bir kısmı kent merkezindeki Kalehöyük'ten elde edilmiştir. Sık sık ziyaret edilen höyükte ilk çalışmaları Bossert (Bossert 1950: 667-671) ve Alkım (Alkım 1956: 61-77) gerçekleştirmiştir. Bossert höyüğün daha çok Hitit buluntuları ile ilgilenmiş ve diğer dönemlere ait değerlendirmelerin Alkım tarafından gerçekleştirileceğini belirtmiştir.

Alkım'ın tespitlerine göre kesintisiz bir iskâna uğrayan Kalehöyük'ten Hellenistik Çağa ait birçok seramik parçası ele geçmiştir. Hellenistik Dönem seramikleri arasında monokrom basit mutfak eşyaları ile iç kısmında paralel şeritler bulunan bir parça önemli örnekler olarak karşımıza çıkmaktadır (Alkım 1956: 73-75, res. 17a-b, 18 ve 19). Kalehöyük'te ele geçen Hellenistik Dönem malzemeleri en azından höyüğün Hellenistik dönemdeki ve Krallık evresinde bir yerleşim olarak kullanıldığını göstermektedir.

²³ Hellenistik Çağın başlarından yani M.Ö. 332'den, Roma'nın Eyaleti haline geldiği tarih olan M.S. 17'ye kadar, Kapadokya Krallığı'nın başına geçen krallar için bk., (Günaltay, 1987: 277-278).

²⁴ Bir tür yerel yönetim, valilik.

Kırşehir ve çevresinin Hellenistik Çağı hakkında bir takım buluntular ise Kaman Kalehöyük'ten elde edilmiştir. Kaman Kalehöyük'te ele geçmiş Büyük İskender portreli Hellenistik Dönem sikkeleri (Oettel 2000: 139) Kırşehir ve yakın çevresinde bu dönemin izlerini gösteren arkeolojik belgelerdir (Figür-29).

Bunlardan başka Kırşehir Müzesinde de Kapadokya Krallığına tarihlenen birçok sikke bulunmaktadır. Bir kısmının üzerinde Argaios (Erciyes) Dağı kabartmaları²⁵ olan bu sikkeler Kırşehir ve yakın çevresinde bulunduktan sonra müzeye kazandırılmıştır ve şu anda müzede sergilenmektedir.

Söz konusu arkeolojik buluntular Kırşehir ve çevresinin Hellenistik Çağının bir dereceye kadar aydınlatılmasına katkı sağlamıştır. Ancak elbette yeterli değildir. Kent merkezindeki Kalehöyük'te son birkaç yıldır kazı yapılmaya da başlanmıştır. Bu kazılar höyüğün ve dolayısıyla da Kırşehir ve çevresinin hem bu dönemi hem de diğer dönemleri hakkında yeni bazı şeyler söyleyecektir.

Roma Devrinde Kapadokya ve Kırşehir

Roma İmparatorluğu zamanında Kapadokya Kralları vali seviyesine düşmüştü (Günaltay, 1987b: 277).

Bu tarihlerde Kapadokya Krallığında bir sülale değişikliği meydana gelmiş ve Ariobarzanesler başa geçmişti.

Ariarathes'lerin aksine Ariobarzanes'ler Roma'dan yana tavır aldılar. Ancak bu durumda bölgedeki sıkıntıları gidermedi. Roma İmparatorları sık sık Kapadokya'nın içişlerine karışıyorlar, düzenli şekilde vergi toplamaları için Ariobarzanes'lere baskı yapıyorlardı (Günaltay, 1987b: 274-276). Nitekim Roma yanlısı olarak bilinen III. Ariobarzanes (M.Ö. 52-42) halkından yeteri kadar vergi toplayamadığı için Roma İmparatoru Antonius tarafından öldürtülmüştür (Tekin, 1998b: 209).

Antonius'tan sonra Roma İmparatoru olan Augustus (M.Ö. 27-M.S. 14) döneminde ise Ariobarzanes'lerden olmayan ve başa geçtikten sonra Arkhelaos adını alan bir krala rastlanmaktadır (Günaltay, 1987b: 277).

Augustus doğuda yaptığı bir toprak düzenlemesi ile Kapadokya kralı Arkhelaos'a Armenia Minor'un bir kısmını vermiştir (Özsait, 1982b: 384). Kendi adı ile anılan bir kent²⁶ kurduran Arkhelaos, Augustus'tan sonra Roma'nın başına geçen Tiberius (14-37) tarafından Roma'ya çağrılarak bölgede takındığı umursamaz davranışlarından ötürü uyarılmıştır (Günaltay, 1987b: 277). Kapadokya Krallığının son kralı olan ve Philopatris ve Ktistes unvanlarını da kullanan Arkhelaos'un ölümü ile de Kapadokya Krallığı resmen bir Roma eyaleti haline getirilmiştir (Tekin, 1998b: 209; Günaltay, 1987b: 277).

Kapadokya, Tiberius tarafından M.S. 17'de Roma'ya bağlı bir eyalete (Provincia Cappodocia) dönüştürülerek kısa bir süre de olsa bölgedeki karışıklıklara son verilmiştir. (Akşit, 1985: 71; Özsait, 1982b: 385; Tekin, 1998b: 211; Tekin, 2008: 231). Tiberius bölgenin idari statüsünde yaptığı bu değişiklikten sonra atlı sınıftan ve aynı zamanda Kapadokya Eyaletinin ilk valisi (Özsait, 1982b: 385; Baydur, 1970: 100) olan Quintus Veranius adında birini atamıştır. Tiberius döneminde Kapadokya halkının ödediği vergi miktarı azaltılmış ve Roma yönetim sisteminde sık sık gördüğümüz bir değişiklikte Kapadokya ve Kommagene Krallıkları birleştirilmiştir (Tekin, 1998b: 211).

Tiberius'tan sonra Roma'nın başında gördüğümüz Vespasianus (69-79) ise, diğer Roma İmparatorları gibi yönetimde yeni bazı düzenlemeler yaparak M.S. 74'de Galatya ve Kapadokya eyaletlerini birleştirmiş ve çift eyalet sistemini getirmiştir (Akşit, 1985: 146; Baydur, 1970: 100; Özsait, 1982b: 389). Vespasianus döneminde bölgede görülen bir diğer yenilik ise bölgeye yapılan barbar saldırılarını önlemek için daha önce başka coğrafyalarda bulunan iki Roma lejyonunun Kapadokya'ya getirilmesidir (Baydur, 1970: 100; Erkiletlioğlu, 1993: 34-35). Bu İmparatorun oğlu Titus (79-81) zamanında ise eyalet yollarının yapımına hız verilmiş, (Baydur, 1970: 100; Özsait, 1982b: 389), Armenia Minor, Kapadokya-Galatya eyaletine dahil edilmiştir. Vespasianus'un bir başka oğlu Domitianus (81-96) zamanında ise eyalet yollarının yapımına devam edilerek Galatya, Kapadokya, Pontus, Pisidya, Paphlagonia, Lykonian ve Armenia Minor sınırlarında yeni yollar inşa edilmiştir (Tekin, 1998b: 211).

Bu dönemde Ankara'dan Yozgat ve Kayseri'ye giden yollar üzerinde mil taşlarına (mesafe taşları) rastlanması Romalıların eyalet yollarına verdikleri önemin bir göstergesidir. Tehlike anında askeri birlikleri kolayca sınırlara sevk edebilmek için yapılan yollar üzerinde ve eyaletler arasındaki ticareti düzenli yürütmek amaçlı konulan mil taşlarına, Kırşehir ve çevresinde de rastlanmıştır.

²⁵ Hellenistik ve Roma dönemi Kapadokyasında en önemli kült, Argaios (Erciyes) kültürüdür. Bir dağ tanrısı kültürünün Kapadokya da bu kadar yaygın olmasının nedeni büyük olasılıkla Argaios Dağının heybetinden ve birçok coğrafyadan bütün çıplaklığı ile görünmesinden kaynaklanmaktadır (Tekin, 1998b: 216). Argaios (Erciyes) Dağ kültürü hakkında ayrıntılı bilgi için bk, Baydur, 1970: 123-127.

²⁶ Kapadokya Krallığı Romalılar tarafından eyalet haline getirildikten sonra bu kentte bir Roma kolonisine dönüştürülmüştür.

Romalılar Orta Anadolu'dan Batı Anadolu'ya ulaşan önemli yollar yaptırmışlar ve bunlardan onarıma ihtiyaç duyulanlarını da onartmışlardır. Bu dönemde Kırşehir ve çevresinden kuzeye Yozgat'a, güneye Aksaray'a, güneydoğuya Niğde'ye, güneybatıya Konya'ya, doğuya Kayseri'ye ve batıya Ankara'ya giden bir yol ağı da takip edilebilmektedir. Kırşehir ili Kaman ilçesi Bayındır Köyü sınırları içinde Kaman Kalehöyük yakınlarından Ankara'ya giden yol üzerinde 2 mil taşı ele geçmiştir.

Yazıtları Kırşehir Arkeoloji Müzesi Uzmanlarından M. Göktürk değerlendirmiştir. Buna göre, mil taşlarından Mil Taşı (1) adı geçen yolun onarımı ile Mil Taşı (2) ise bir adak konusu ile alakalıdır (Göktürk, 2008: 13-14).

Roma Dönemi Mil Taşı (1) (Onarım)

İmparator Nerva Caesar
Augustus, baş
Rahip, halk temsilcisi, konsül
(3. kez), yurdun babası,
(bu yolu) eyaletin idari ve askeri işler sorumlusu
Pomponius Bassus eliyle onartmıştır (Ancyra'dan)
94 mil

Roma Dönemi Mil Taşı (2) (Adak)

(Bu mil taşı) İmparator Caesar Publius (Aelius ?) Licinnius
Valerianus, tanrısayar ve bahtı açık Augustus'a ve İmparator
Caesar Publius Licinnius Egnatius Gallienus tanrısayar ve
bahtı açık Augustus'a ve Publius Licinnius Egnatius
Valerianus Seloninus, en soylu Caesar Augustus'a ve
Salonina, iki Augustus'un ve ordunun anası, Augustus'un eşi
ve tanrısayar ve bahtı açık Augusta'ya (adanmıştır). (Göktürk, 2008: 13-14).

Üzerinde Roma İmparatorlarından Nerva'nın (M.S. 96-98) adı geçen Mil Taşı (1) 97 yılına, Mil Taşı (2) ise 259 tarihine aittir. Her iki mil taşı da Kırşehir ve çevresinin Roma dönemi hakkında sınırlı olsa bilgi sahibi olmamız açısından önem kazanırlar.

M.S. 1. ve 2. yüzyıllarda Kapadokya bölgesi İmparator Traianus (98-117) ve İmparator Hadrianus (117-138) tarafından kontrol altında tutulmuştur.

İmparator Traianus (98-117) ve İmparator Hadrianus zamanında bölge Parthlar'ın (Tekin, 2008: 251), İmparator Severus Alexander (222-235) zamanında ise Sasani baskısı ile karşı karşıya kalmıştır (Baydur, 1970: 102; Tekin, 2008: 274). Bu dönemde tampon bir bölge görevi gören Kapadokya (Özsait, 1982_b: 384), Roma'ya rağmen sürekli Sasani tehlikesini hissetmiştir. Nitekim ilk Sasani krallarından önce Artakserkses daha sonra ise Şapur bölgeyi istila etmişlerdir.

Diocletianus (284-305) Roma'nın başına geçtiğinde, Roma İmparatorluk sisteminde yaptığı değişikliklerden Kapadokya'da payını almış (Özsait, 1982_b: 401) ve bölge ikiye ayrılmıştı (Baydur, 1970: 105). Bu tarihlerde bölgenin batısı sadece Kapadokya adı ile, doğusu ise Armenia Secunda olarak adlandırılmıştır.

Bölgede sıklıkla karşılaştığımız bu organizasyon değişikliklerinin sonuncusuna İmparator Valens (364-378) döneminde rastlanır. Valens iyice küçülen Kapadokya topraklarını 371/72'de Kapadokya Prima ve Kapadokya Secunda olarak ikiye ayırmıştır. Kapadokya Prima'nın merkezi Kayseri, Kapadokya Secunda'nın merkezi ise Kemerhisar olmuştur (Baydur, 1970: 105; Tekin, 1998_b: 218, 221, 223).

Kırşehir ve çevresi bu bölünmede kuvvetle muhtemel Kapadokya Secunda'nın toprakları içerisinde yer almıştır. Bir müddet sonra Roma İmparatorluğu ikiye ayrıldığında ise Kırşehir toprakları sonraları Bizans olarak adlandırılacak olan doğu devletinin sınırlarına dahil edilmiştir.

Kırşehir ve çevresinde ele geçen ve bölgenin bu dönemi hakkında bilgi sahibi olduğumuz bazı kitabelerde mevcuttur. Bu kitabelerden ilki, şehir merkezine yakın bir alanda Dinekbağı bölgesinde ele geçmiştir²⁷. Dionysos kültü ile ilgili olduğu düşünülen bu kitabe beyaz bir mermer sütun parçası üzerinde bulunmaktadır. Kitabenin yer aldığı sütunun boyu 65 cm., eni ise 41 cm.dir. Söz konusu sütun

²⁷ Kitabedeki harfler kaba ve aynı boyda olmamakla beraber, iyi yazılmış ve oldukça iyi durumdadır ve metni şöyledir.

Theo Dio
nysō
Etytychos
Alexan
droy hie
reus

Dinekbağındaki mezarlığın güneyinden bir evin temelleri atılırken ortaya çıkmıştır. Kitabenin bulunduğu alanı inceleyen Ruben, bu alanın yakınında yer alan su kaynakları ve meyve bahçelerinin varlığından yola çıkarak burasının Dionysos adına yapılan bir mabed olabileceğini vurgular. Hatta bu konuyu biraz daha netleştirerek yakınlardaki bir mağaradan hareketle mabedin mağaranın içinde olabileceği tartışmasını dile getirir (Ruben, 1948: 177).

Hellen tanrılarının en eskilerinden olan Dionysos, kültü ve arkeolojik tasvirleri diğerlerine göre en yaygın ve sık olanıdır. Dionysos Antik Çağın inanç dünyası içinde yaygın bir kült olarak ortaya çıkmıştır (Mansel, 1999: 218). On iki Olympos tanrısından biri olan Dionysos, Zeus ile Semele'nin oğludur. Roma Döneminde ise Dionysos adı Latince "Liber" olmuş ve uzun zaman etkilerini sürdürmüştür (Öztürk, 2010: 1 vdd).

Kırşehir ve çevresinde Oberhummer ve Zimmerer'in buldukları dönemi konusu tartışmalı olan bir başka yazıt, bir Roma'nın, Tanrı Asklepios ve Tanrıça Hygieia'dan dileklerinin yazılı olduğu taş bir kitabedir²⁸ (Oberhummer-Zimmerer, 1899, 305). Ancak metinde geçen isimlerden ötürü yazıtın dönemi konusunda şüphe ile hareket edilmelidir. Bazı araştırmacılar bu yazıtın Roma döneminden ziyade Yunan dönemine ait olabileceğini belirtirler (Ruben, 1948: 176-177).

Kırşehir ve çevresinde Roma dönemine ait izlere bazı ilçe merkezleri sınırlarında da rastlanır. Bunlardan Çiçekdağı ilçesi Hacı Fakılı Köyü yakınlarındaki Antik kentte mermer bir yazıt ele geçmiştir. Kırşehir Arkeoloji Müzesine getirilen bu mermer yazıtta Roma'nın Asya eyaletlerinde askeri gücünü artırmak için kurduğu bir lejyondaki askerinin Avrupa ülkelerinde ve Anadolu'da geçen mesleki hayatı ile sonunda Yüzbaşı ve Kale Komutanı başyardımcısı olarak meslekten ayrıldığından kısaca bahsedilmektedir.

Ayrıca bir mezar stelinde bir lejyon askerine ait olduğu düşünülen kabartma şeklinde süvari figürüne rastlanır.

Ayrıca yine Kırşehir Müzesi'nde bulunan Roma ve Erken Bizans Dönemlerine ait çok sayıda mezar steli, yazıt ve mimari kalıntının varlığı, Kırşehir ve çevresinin bu dönemlerine ait arkeolojik verilerini göstermesi açısından önemlidir. Arazide görülen ve bölgeden Kırşehir Müzesine getirilen Roma Dönemine ait, mermer malzemeden yapılmış çok sayıda İnsan, aslan, kartal heykelleri ile mezar stelleri de bu durumu kanıtlar niteliktedir (Göktürk, 2008: 14).

Hristiyanlığın Anadolu'da yayılmaya başlaması ile Kapadokya ve Kayseri; bu dinin Anadolu'daki önemli merkezleri arasına girmiştir (Baydur, 1970: 133-134). Çeşitli bölgelere göç eden Hristiyanlar Romanın kendilerine baskı yapmasının sonucu olarak kayalar içinde ve yer altında yapılan manastır hayatına yönelmişlerdir.

Kırşehir ve çevresinde Geç Roma dönemine tarihlenen çok sayıda yer altı şehrine rastlanmıştır. Bunlardan başka Kırşehir ve çevresinde Japonya Orta Doğu Kültür Merkezi-Japonya Orta Doğu Arkeoloji Enstitüsü adına gerçekleştirilen çalışmalar kapsamında irili ufaklı birçok tümülüs ve höyükte Roma dönemi seramikleri de ele geçmiştir.

Kırşehir ve çevresinde bu döneme ait bir başka buluntu, Mucur Yer Altı Şehrinde bulunan ve Kırşehir Arkeoloji Müzesine kazandırılan üzerinde Latin harfleriyle "Kobaba" (Kubaba) yazılı mezar stelidir (Göktürk, 2008: 14). Neolitik Çağ'dan beri Anadolu'da varlığını bildiğimiz Anatanrıça kültü, Frigler tarafından Matar Kubelaya adı ile kutsanmış (Çapar, 1979b: 210; Işık, 2009: 58; Işık 2006, 47; Sivas, 2007a: 13), ilerleyen tarihlerde farklı isimlerle batıya kadar ulaşmıştır (Vermaseren, 1977: 9; Çapar, 1979a: 191; Roller, 1999: 119; Roller, 2007: 141-147).

Bunlardan başka Kırşehir Arkeoloji Müzesinde Roma dönemine ait, çok sayıda sütun başlığı, lahitler, mezar stelleri, portreler, mermerden yapılmış heykeller pişmiş topraktan kadın büstleri ve göz yaşı şişeleri bulunmaktadır. Bu açıdan Kırşehir Arkeoloji Müzesi, Roma dönemi buluntuları açısından son derece zengindir.

Kırşehir ve çevresi gerek Perslerin Anadolu hâkimiyeti sırasında gerekse Helenistik dönemin krallıklarla yönetilen idaresi sırasında pek dikkati çekmese de, buraya kadar söylenenlerin ışığında

²⁸ Tanrı Asklepios ve Hygieia adına dikilen bu taş kitabeye bugün ortadan kaybolmuştur. Kitabenin metni aşağıdaki gibidir.

Asklēpiō
ke Ygia
phamain
os β ōpa
tikoy the
rapeuthis
anethē

denilebilir ki, bölge Roma döneminde, yakın çevresine nazaran Anadolu'nun nispeten gelişmiş bir bölgesinde yer alarak hatırı sayılır bir geçmişe sahip olmuştur.

Sonuç

Kırşehir ve çevresi, coğrafi konum itibarıyla Anadolu'nun orta bölgesi durumundadır. Bu özelliği sayesinde Anadolu'nun doğusundan batısına ve kuzeyinden güneyine gerçekleşen kültür akışını üstlenerek, eski medeniyetlerin bir kavşak yeri olmuştur.

Kırşehir ve çevresi Anadolu'da Hitit hâkimiyetinin sona ermesinden sonra Demir Çağ'ında Sakarya Havzasından, Kızılırmak kavsine kadar egemenlik kuran Friglere ev sahipliği yapmıştır. Bir süre sonra ise Friglerin etkinliklerinin Kimmer toplulukları tarafından ortadan kaldırılması üzerine, Anadolu'nun geneli gibi bu topraklarda Pers hâkimiyetine girmiştir. Kırşehir bu dönemle birlikte Anadolu'nun birkaç önemli bölgesinden biri olan ve Kapadokya adı ile anılan toprakların batıdaki kapısı olmuştur. Hellenistik dönemde adından az söz edilen Kırşehir, Roma dönemi ile tekrar bir canlanma sürecine girmiştir.

Tarih öncesi ve tarihi çağlarda yoğun şekilde yerleşime uğrayan bölge, aynı zamanda tarihi yol ağı üzerinde olup stratejik bir öneme de sahiptir. Su kaynaklarına yakın bir alanda ve verimli topraklar üzerinde yer almasının sonucu olarak tarihöncesi çağlarda, M.Ö. IV. binlerde başlayan yerleşim, tarihi çağlarda da sürmüştür. M.Ö. II. binde yazı ile tanışmış, M.Ö. I. binde yani Demir Çağ'ında ise pek çok uygarlığın hâkimiyet sahasında yer almıştır.

KAYNAKÇA

- AKDOĞAN, R - HAWKINS, J.D. (2009), "Kırşehir-Yassıhöyük'ten Ele Geçen Luvi Hiyeroglif Yazılı Kurşun Levha", *Anadolu Medeniyetleri Müzesi 2007-2008 Yıllığı*, Ankara, 7-14.
- AKDOĞAN, R - HAWKINS, J.D. (2010), "The Kırşehir Letter: A new Hieroglyphic Luwian Text on a Lead Strip". *VII. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri I. Cilt*, Çorum, 1-16.
- AKŞİT, O. (1985), *Roma İmparatorluk Tarihi (M.Ö. 27-M.S. 192)*, I. Kitap, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No. 2052, İstanbul.
- AKURGAL, A. (1995), *Anadolu Uygarlıkları*, İzmir.
- ALKIM, B. (1956), "Kırşehir Hüyüğü ve Topraküstü Buluntular", *Belleten* 20/77, 61-77.
- BAHAR, H. (1991), *İsauria Bölgesi Tarihi*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı, Konya.
- BARNETT, R.D. (1973), "Phrygia and the Peoples of Anatolia in the Iron Age", *CAH II/2*, 415-442.
- BAYDUR, N. (1970), *Kültepe (Kaneş) ve Kayseri Tarihi Üzerine Araştırmalar*, İstanbul.
- BRIXHE, C. (2007), "Frigler ve Frig Dili", *Friglerin Gizemli Uygarlığı*, (Eds: H. Sivas-T.T.Sivas), Yapı Kredi Yayınları-2613, İstanbul, 149-160.
- BOSSERT, H.Th. (1950), "Orta Anadolu'da Yapılan Bir Gezi Hakkında Kısa Ön-Rapor", *Belleten* 14, 667-671.
- CANER, E. (1983), *Fibules in Anatolien I, Prähistorische Bronzefunde, Abteilung XIV, 8*, München.
- CARRINGTON, P. (1977), "The Heroic Age of Phrygia in the Ancient Literature", *AS XXVII*, 117-127.
- CONKA, S. (2006), "Metal Ticaret", *Arkeo Atlas* 5, 56-57.
- ÇAMBEL, H. (1944), "Haberler-Hafriyatlar: Hashöyük Kontrol Kazısı", *Belleten* 8/29, 157.
- ÇAPAR, Ö. (1979a), "Roma Tarihinde Manga Mater (Kybele) Tapınımı", *DTCFD* 29/1-4, 167-190.
- ÇAPAR, Ö. (1979b), "Anadolu'da Kybele Tapınımı", *DTCFD* 29/1-4, 191-210.
- ÇAPAR, Ö. (1987), "Phrygia ve Demir Devrinde Anadolu Kavimler", *DTCFD* 31/1-2, 43-73.
- DEMİRCİOĞLU, H. (1993), *Roma Tarihi, Menşelerden Akdeniz Havzasında Hâkimiyet Kurulmasına Kadar*, Cilt I, Ankara.
- DELAPORTE, L. (1932), "Grabungen am Hashöyük 1931", *AA* 47, 230-233.
- DEVRIES, K. (2006), Phryg Krallığı Midas'ın Ülkesi, *Arkeo Atlas* 5, 40-52.
- DREW, T. - BEAR (2007), "Yeni Frigce Yazıtlar", *Friglerin Gizemli Uygarlığı*, (Eds: H. Sivas-T.T.Sivas), Yapı Kredi Yayınları-2613, İstanbul, 161-172.
- DREWS, R. (1993), "Myths of Midas and Phrygian Migration from Europa" *Klio* 75, 9-26.
- DURMUŞ, İ. (1993), *İskitler (Sakalar)*, Ankara.
- DURMUŞ, İ. (1997), "Anadolu'da Kimmerler ve İskitler", *Belleten* LXI/231, 273-286.
- ERKİLETLİOĞLU, H. (1993), *Kayseri Tarihi*, Kültür Müdürlüğü Yayınları, Kayseri.
- ESİN, U. (1998), "Paleolitik'ten İlk Tunç Çağının Sonuna: Tarihöncesi Çağların Kapadokya'sı", *Kapadokya*, 62-123.
- GENZ, H. (2007), "Kızılırmak Bölgesi'nde Demir Çağ'ı", *Friglerin Gizemli Uygarlığı*, (Eds: H. Sivas-T.T.Sivas), Yapı Kredi Yayınları-2613, İstanbul, 127-140.
- GÖKTÜRK, M. (2008), *Tarihi ve Anıtları Işığında Kırşehir Mezar Taşları, Mezardaki Hayatlar*, Ankara.
- GÜNALTAY, Ş. (1987a), *İran Tarihi, En Eski Çağlardan İskender'in Asya Seferine Kadar*, I. Cilt, TTK Basımevi, Ankara.
- GÜNALTAY, Ş. (1987b), *Yakınşark IV, Romalılar Zamanında Kapadokya, Pont ve Artaksid Krallıkları*, TTK Basımevi, Ankara.
- HARMANKAYA et al. (1998), *TAY, Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri 3, Kalkolitik*, İstanbul.
- HARMANKAYA, S. - ERDOĞU, B. (2002), *TAY, Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri 4 a-b, İlk Tunç*, İstanbul.
- HERODOTOS, *Herodotos Tarihi*, Çev. M. Ökmen, İstanbul, 1991.
- İŞİK, F. (2006), "Phryg Dini, Tektanrıca Matar Kubeleya", *Arkeo Atlas* 5, 47.
- İŞİK, F. (2009), "Anadolu İon Uygarlığı, "Kolonizasyon" ve "Doğu Hellen" Kavramlarına Eleştirel Bir Bakış" *DTCFD* 35, 53-80, Ankara.
- KSENOPHON, *Anabasis (Onbinlerin Dönüşü)*, Çev. T. Gökçol, İstanbul, 1998.
- LIPINSKI, E. (1975), *Studies in Aramic Incriptions and Onomastics*, Leuven.
- MALLORY, J.P. (1989), *In Search of the Indo-Europeans: Language, Archaeology and Myth*, London.
- MANSEL, A.M. (1999), *Ege ve Yunan Tarihi*, TTK Basımevi, Ankara.
- MIEROOP, M. (2006), *Antik Yakındoğu'nun Tarihi İ.İ. 3000-323*, (Çev: Sinem Gül), Ankara.
- MITCHELL, S. (1995), *Anatolia: Land, Men and Gods in Asia Minor*, Oxford.

- MİKAMİ, T. - OMURA, S. (1987), "1985 Kaman-Kalehöyük Yüzey Araştırmaları" AST IV, 227-237.
- MİKAMİ, T. - OMURA, S. (1988), "1986 Yılı Kaman-Kalehöyük Kazıları", KST IX/II, 1-20.
- MEMİŞ, E. (1989), *Eskiçağ Türkiye Tarihi*, Konya.
- MORİ, M. - OMURA, S. (1990), "1988 Kaman-Kalehöyük Kazıları", KST XI/I, 335-354.
- MUSCARELLA, O.W. (1967), *Phrygian Fibulae from Gordion*, London.
- MUSCARELLA, O.W. (2003), "The Date of the Destruction of the Early Phrygian Period at Gordion", *Ancient West and East* 2/2, 225-252.
- MUSCARELLA, O.W. (2007), "Frig Fibulaları", *Friglerin Gizemli Uygarlığı*, (Eds: H. Sivas-T.T.Sivas), Yapı Kredi Yayınları-2613, İstanbul, 173-180, 256-263.
- OBERHUMMER, R. - ZIMMERER, H. (1899), *Durch Syrien und Kleinasien. Reiseschilderung und Studien*, Berlin.
- OETTEL, A. (2000), "Die Antiken Münzen aus Kaman-Kalehöyük" AAS IX, Tokyo, 137-145.
- OMURA, S. (1989), "1987 Yılı Kaman-Kalehöyük Kazıları", KST X/I, 353-369.
- OMURA, S. (1991), "1989 Yılı Kaman - Kalehöyük Kazıları" KST XII/I, 427-442.
- OMURA, S. (1994), "1992 Yılı Kaman-Kalehöyük Kazıları", KST XV/I, 271-292.
- OMURA, S. (1997), "1995 Yılı Kaman-Kalehöyük Kazıları", KST XVIII/I, 201-212.
- OMURA, S. (1998), "1996 Yılı Kaman - Kalehöyük Kazıları", KST XIX/I, 311-322.
- OMURA, S. (2000), "1998 Yılı Kaman-Kalehöyük Kazıları", KST 21/1, 217-228.
- OMURA, S. (2001), "1999 Yılı Kaman-Kalehöyük Kazıları", KST 22/1, 327-336.
- OMURA, S. (2011), "2009 Yılı Kaman-Kalehöyük Kazıları", KST 32/4, 421-426.
- OMURA (M), (2011), "2009 Yılı Yassihöyük Kazıları, KST 32/4, 360-367.
- OMURA (M), (2012), "Yassihöyük Kazıları, 2010", KST 33/4, 271-286.
- ÖZSAİT, M. (1982), "Anadolu'da Hellenistik Dönem", *Anadolu Uygarlıkları Görsel Anadolu Tarihi Ansiklopedisi 2*, İstanbul, 334-378.
- ÖZSAİT, M. (1982), "Anadolu'da Roma Egemenliği", *Anadolu Uygarlıkları Görsel Anadolu Tarihi Ansiklopedisi 2*, İstanbul, 380-416.
- ÖZTÜRK, B. (2001), *Roma İmparatorluk Çağı Küçükasyası'nda Dionysos Kültü*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- RAMSAY, W.M. (1960), *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, (Çev. M. Pektaş), İstanbul.
- ROLLER, L. (1999), *In Search of God the Mother*, London.
- ROLLER, (2007), "Frig Dini ve Kült Uygulamaları", *Friglerin Gizemli Uygarlığı*, (Eds: H. Sivas-T.T.Sivas), Yapı Kredi Yayınları-2613, İstanbul, 141-148.
- RUBEN, W. (2003), "Kırşehir'de Dikkatimizi çeken Sanat Abideleri", *Belleten XII/45*, 173-193.
- SAMS, G.K. (2007_a), "Gordion ve Frigler", *Friglerin Gizemli Uygarlığı*, (Eds: H. Sivas-T.T.Sivas), Yapı Kredi Yayınları-2613, İstanbul, 49-58.
- SAMS, G.K. (2007_b), "Frigyalı Midas", *Friglerin Gizemli Uygarlığı*, (Eds: H. Sivas-T.T.Sivas), Yapı Kredi Yayınları-2613, İstanbul, 59-64.
- SEVİN, V. (1982_a), "Frigler", *Anadolu Uygarlıkları Görsel Anadolu Tarihi Ansiklopedisi 2*, İstanbul, 247-274.
- SEVİN, V. (1982_b), "Anadolu'da Pers Egemenliği", *Anadolu Uygarlıkları Görsel Anadolu Tarihi Ansiklopedisi 2*, İstanbul, 310-332.
- SEVİN, V. (1998), "Tarihsel Coğrafya, Güzel Atlar Ülkesi", *Kapadokya*, İstanbul, 44-61.
- SEVİN, V. (2003), *Anadolu Arkeolojisi*, İstanbul.
- SEVİN, V. (2007), *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası I*, Ankara.
- SİVAS, T. (2007_a), "Frigler ve Frig Uygarlığı", *Friglerin Gizemli Uygarlığı*, (Eds: H. Sivas-T.T.Sivas), Yapı Kredi Yayınları-2613, İstanbul, 9-14.
- SİVAS, T. (2007_b), "Batı Frigya'da Frig Yerleşmeleri ve Kaya Anıtlarının Araştırılması", *Friglerin Gizemli Uygarlığı*, (Eds: H. Sivas-T.T.Sivas), Yapı Kredi Yayınları-2613, İstanbul, 77-92.
- STRABON, *Antik Anadolu Coğrafyası (Geographika: XII-XIII-XIV)*, Çev. A. Pekman, İstanbul.
- STRONACH, D.B. (1957), "The Development and Diffusion of Metal Types in Early Bronze Age Anatolia" AS 7, 89-125.
- SULLIVAN R.D. (1980), "The Dynasty of Cappadocia", *Aufstieg und Niedergang des Römischen Welt, Band II/7. 2*, 1125-1168.
- PLİNİUS, *Naturkunde, I-XXXVII*, München.
- TANSUĞ, K. (1949), "Kimmer'lerin Anadolu'ya Girişleri ve M.Ö. 7. Yüzyılda Asur Devletinin Anadolu İle Münasebetleri" *DTCFD VII/4*, 535-550.
- TARHAN, M.T. (1979), "Eskiçağ'da Kimmer Problemi", *T.T.Kong. 8*, 1979, 355-369.
- TARHAN, M.T. (1984), "Eski Anadolu Tarihinde Kimmerler", *AST 1*, 109-120.
- TEKİN, O. (1998_a), *Eski Yunan Tarihi*, İstanbul.
- TEKİN, O. (1998_b), "M.Ö. IV. - M.S. VI. Yüzyıllar: Hellenistik Çağ ve Roma İmparatorluk Döneminde Kappadokia Krallığı", *Kapadokya*, 194-225.
- TEKİN, O. (2008), *Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş*, İstanbul.
- ÜNSAL, V. - SALMAN, B. (2013), "Nevşehir ve Hacıbektaş Arkeoloji Müzelerindeki Frig Fibulaları" *Arkeoloji ve Sanat* 142, 79-86.
- VERMASEREN, M.J. (1977), *Cybele and Attis the Myth and the Cult*, London.
- VOIGT, M.M. (2006), "Yassihöyük ve Başkent Gordion", *Arkeo Atlas 5*, 26-34.
- VOIGT, M.M. (2007), "Gordion Kazıları", *Friglerin Gizemli Uygarlığı*, (Eds: H. Sivas-T.T.Sivas), Yapı Kredi Yayınları-2613, İstanbul, 65-76.
- VON DER OSTEN, H.H. (1937), *The Alishar Hoyuk. Season of 1930 and 1932, Part 1*, University of Chicago, Researches in Anatolia 7, Chicago.
- WITTKÉ, A.M. (2006), "Phrygia Kayaların Efendileri", *Arkeo Atlas 5*, 10-24.
- YOUNG, R.D. (1981), *Gordion Excavations Final reports, Volume I*, Philadelphia.